

Trencant el silenci

*La importància de treballar la mort, el dol i la
pèrdua a l'aula*

Treball Final de Grau
Grau en Pedagogia

Autora: Anna Armero Guixé
Tutora: Carme Timoneda Gallart
Data de lliurament: 3 de juny de 2019
Data de presentació: 17 de juny de 2019
Promoció 2015-2019

Trencant el silenci

La importància de treballar la mort, el dol i la
pèrdua a l'aula

Autora: Anna Armero Guixé
Tutora: Carme Timoneda Gallart
Data de lliurament: 3 de juny de 2019
Data de presentació: 17 de juny de 2019
Promoció 2015-2019

*Pots plorar perquè ha marxat
o pots viure perquè ha viscut;
pots tancar els ulls i resar
perquè torni o pots obrir-los
i veure tot el que ha deixat;
el teu cor pot estar buit
perquè no la pots veure
o pot estar ple
de l'amor que compartíeu.
Pots plorar, tancar la teva ment,
sentir el buit i donar l'esquena
o pots fer el que a ella li agradaria:
Somriure, obrir els ulls, estimar i seguir.*

Popular escocès

A la meva família: Jesús, Dolors, Jesús i Marc. Amb ells he compartit tota la meva vida i han estat els que sempre han cregut en mi fins al final.

*A en Ferran pel suport incondicional i pel seu amor immens.
T'estimo.*

*A les meves amigues i amics, que m'han donat suport durant tot el procés.
En especial, a la Montse Oliva Pairó.*

A la meva tutora Carme Timoneda Gallart, per la seva dedicació, esforç i per ensenyar-me que la Neurologia és preciosa.

*En especial a la meva àvia materna que, des del cel, m'ha ajudat a treure forces d'on no tenia i a tirar endavant aquest treball.
Gràcies.*

Índex

1. INTRODUCCIÓ I MOTIVACIÓ	5
2. OBJECTIUS DEL TREBALL	8
3. APROXIMACIÓ TEÒRICA A LA TEMÀTICA DE L'OBJECTE D'ESTUDI.....	9
4. OBJECTIUS DE L'ESTUDI DE CASOS	14
5. METODOLOGIA	15
5.1. SELECCIÓ DE CASOS.....	15
5.2. PROCEDIMENT	16
5.3. INSTRUMENT	17
6. RESULTATS	20
7. ANÀLISI DE RESULTATS.....	26
8. CONCLUSIÓ	34
9. RECURS FORMATIU PER ALS DOCENTS MESTRES DE CICLE INICIAL	36
9.1. DESTINATARIS.....	36
9.2. OBJECTIUS.....	37
9.3. METODOLOGIA.....	37
9.4. CONTINGUT	38
9.5. AVALUACIÓ.....	38
10. APORTACIONS AL BAGATGE DE CONEIXEMENT DE PEDAGOGIA	40
11. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES I REFERÈNCIES WEB	42
ANNEXOS	45

RESUM

El meu treball és un estudi d'investigació que pretén analitzar i conèixer quins són els recursos i les estratègies que utilitzen a Cicle Superior els i les mestres per tal de fer un bon acompanyament als infants sobre la mort i les pèrdues. Tanmateix, confirmar que el professorat necessita una formació amb recursos i metodologies eficients per actuar correctament dins l'aula. La metodologia seleccionada per a la investigació ha estat l'estudi de casos del Paradigma Interpretatiu, on he dut a terme cinc entrevistes per tal de poder fer una bona anàlisi dels resultats. Els resultats obtinguts, em permeten concloure que els i les mestres necessiten un recurs educatiu urgent, i és per això que veig adient crear una plana web com a recurs preventiu adreçada als i les mestres de Cicle Inicial per oferir-los eines i metodologies suficients sobre com abordar la mort i les pèrdues a l'aula.

PARAULES CLAU: Mort, pèrdues significatives, dol, frustració, acceptació, prevenció

ABSTRACT:

My work is a research study that aims to analyze and know which are the resources and strategies that teachers use in Superior Cycle School's in order to make a good accompaniment to the children about death and losses. However, confirming that the teachers need a training with efficient resources and methodologies to act correctly in the classroom. The methodology select for research was the case study of the interpretative paradigm, where I have carried out five interviews in order to make a good analysis of the results. The results obtained allow me to conclude that teachers need an urgent educational resource, which is why I see appropriate to create a website as a preventive resource aimed at the Initial Cycle teachers to offer them tools and methodologies. On how to tackle death and the loss in the classroom.

KEYWORDS: Death, significant losses, grief, frustration, acceptance, prevention

1. Introducció i Motivació

Malauradament la nostra societat tendeix a amagar, ignorar i rebutjar moltes de les realitats que vivim, majoritàriament quan parlem de la mort. Avui, la mort continua essent un dels temes més tabús en la nostra societat. Ni a les famílies, ni a les escoles se'n parla. Parlem de la mort fent bromes o bé amb metàfores per evitar la paraula "mort". Però alhora, veiem per la televisió diverses notícies com per exemple; grans catàstrofes naturals, bombardejos, persones desemparades, violacions, persones amb malalties terminals, violència de gènere, entre d'altres.

Durant la nostra existència vivim diverses morts i pèrdues i, malauradament, la quotidianitat d'aquestes ha fet que no es posin a primera línia quan parlem de dol. El que no sabem és que no parlar d'elles amb normalitat pot desencadenar als infants un bloqueig emocional que més endavant pot evolucionar en una frustració.

Des de ben petita he crescut submergida dins d'una bombolla on tot era "perfecte" degut a que, a casa, m'ho ocultaven tot perquè no patís. De ben segur que es pensaven que no m'adonava de les situacions, però, des de petita, sabia identificar perfectament si a casa hi havia problemes o no. Recordo els sentiments d'angoixa i de por, -però compte!-, que segons els meus pares m'ho ocultaven per un bé per a mi (des de la mort de la meva àvia paterna, passant per la malaltia de la meva cosina que va acabar en una mort, fins els infinits trasplantaments de ronyó del meu cosí, el virus que va agafar la meva àvia materna i que va estar a punt de morir fa dos anys i va fer que l'haguéssim d'ingressar a una residència, fins la malaltia del meu germà anomenada Colitis Ulcerosa). Aquesta sobreprotecció, en paral·lel amb el desconeixement, ha fet que em generés més inseguretat, por i ansietat a l'hora de créixer. A dia d'avui, encara arrossego pèrdues significatives de dols no gestionats que se m'han anat sumant a altres pèrdues que m'han anat succeint al llarg del temps. Alhora, m'ha demostrat que entendre i saber gestionar les emocions és vital per a un desenvolupament sa, ja que amb una bona gestió emocional podem evitar les càrregues emocionals i aprendre a convertir la frustració en aprenentatge. És també per aquest motiu que sempre m'ha cridat l'atenció, l'educació emocional.

No obstant, l'empenta final que em va dur a realitzar el Treball de fi de Grau sobre la importància de treballar la mort, les pèrdues i el dol a l'aula va ser durant el meu període de pràctiques als Serveis Educatius de Blanes, concretament a l'EAP G-05 la Selva A, on va sorgir una tràgica situació de violència masclista a Blanes.

La meua tutora de pràctiques, va rebre una trucada del director de l'EAP i ens comunicà que aquella matinada havia succeït una desgràcia al poble, un home acabà amb la vida de la seva parella i els seus tres fills ho van observar tot. De seguida es va engegar el protocol i es va actuar al centre d'un dels tres fills, concretament el que va intervenir i viure en primera persona la situació de violència de gènere. Al cap de tres dies es convocà un claustre amb tot el professorat del centre per parlar de la situació.

En aquella immensa sala de parets blanques envoltada de mestres amb els ulls cristal·lins em va donar la sensació que els i les mestres no havien exterioritzat aquella tràgica notícia, ni tan sols eren capaços de gestionar la situació. Com podrien, doncs, fer un bon acompanyament als seus alumnes i elaborar un procés de dol correcte? En aquell moment vaig adonar-me'n de la gran importància de treballar el dol a les escoles, les pèrdues, la tolerància a la frustració i l'acceptació de les adversitats per a un bon creixement personal.

Per això, a continuació, en el treball sento una necessitat a escala acadèmica d'entendre el concepte de la mort i del dol, però també de constatar la importància que té que els i les mestres que duguin a terme un treball preventiu per al bon desenvolupament de l'infant.

Aquest treball està compost per cinc grans blocs que s'estructuren de la següent manera: primerament, trobem la motivació que és l'apartat on apareix l'explicació de les meves motivacions i el per què he escollit aquest tema. Segonament, es dona lloc al marc teòric amb una aproximació teòrica al focus de la investigació sobre el tema del tractament del dol i la prevenció a les escoles. Per altra banda, la metodologia emprada de la investigació que té a veure en dur a terme una investigació qualitativa que pretén analitzar com els i les mestres de primària de Cicle Superior treballen i afronten el procés de dol, les pèrdues significatives, la tolerància a la frustració i l'acceptació de les adversitats de l'alumnat. El quart bloc fa referència als resultats de la investigació oferint un anàlisi sobre les dificultats que tenen els centres educatius en abordar la mort i les pèrdues a l'aula, i l'interès creixent dels docents en formar-se en aquest sentit. Tanmateix, conèixer quines

són les dificultats reals dels educadors i les educadores a l'hora d'afrontar-se davant d'aquestes situacions en la seva tasca diària. Per últim, s'inclou la proposta d'actuació d'una pàgina web com a recurs preventiu per als i els mestres de Cicle Inicial.

2. Objectius del treball

Les famílies, els centres i les comunitats educatives tenim la funció de satisfer les necessitats dels infants i joves per tal de promoure una educació que els ajudi a créixer en tots els sentits. És cert que degut a les diferents tipologies de famílies, encaixar les tres estructures primordials per a una bona educació és difícil. És per aquesta raó que és tant important que des de l'escola, com a comunitat de vida, es plantegi un canvi d'òptica sobre el currículum cap a una educació integral que tingui en compte les competències emocionals i la gestió dels processos de creixement i maduració.

En base als arguments exposats, aquest treball em permet establir els objectius en quatre grans blocs, tenint en compte que l'objectiu principal gira en torn en l'àmbit de la formació dels i les mestres sobre l'acompanyament dels infants en les pèrdues:

1. El primer objectiu és aprofundir i divulgar sobre el concepte de la mort, les pèrdues, el tractament del dol, la frustració i la prevenció a les escoles.
2. El segon objectiu és realitzar una investigació qualitativa a cinc mestres que actualment estan treballant a Cicle Superior, per tal de constatar si tenen prou eines, recursos i coneixements per a fer un bon acompanyament als i les infants en les pèrdues.
3. El tercer objectiu és fer una anàlisi dels resultats de la investigació per veure si els i les entrevistades responen als objectius marcats per a l'estudi de casos.
4. El quart objectiu és fer una proposta d'actuació d'una pàgina web com a recurs preventiu per els i les mestres de Cicle Inicial per tal que puguin accedir i adquirir eines i recursos per fer un bon pla d'acompanyament alhora d'afrontar pèrdues i en el procés de dol.

3. Aproximació teòrica a la temàtica de l'objecte d'estudi

Hi ha diferents treballs, tesis, articles o autors que han explicat i treballat la mort i el concepte de pèrdua en diferents contextos. Però d'això no és ben bé del que vull parlar en aquest treball, sinó que el meu objectiu principal gira entorn d'incidir més en l'àmbit de la formació dels i les mestres sobre l'acompanyament dels infants en les pèrdues en general, sobretot perquè aquest tema està poc tractat a les escoles.

Al respecte, Rimpoché (2004, citat per Larrull, 2005), ens convida a "dir sempre la veritat als nens i nenes i a respondre sincerament totes les seves preguntes, però procurant de fer-ho amb delicadesa, evitant de fer-los creure que la mort és estranya o esgarrifosa" (p.101). Evitar que els nens i nenes es topin directament amb la mort, és contra oposat a veure-la tal i com és, un fet natural de la vida. De manera que, els infants no tindran l'oportunitat de veure la naturalitat de la mort.

A ningú li agrada parlar de la mort, tot i que sabem amb certesa que és l'únic succés que arribarà un moment o altre perquè d'això es tracta el cicle de la vida. Poques són les escoles que parlen amb els seus alumnes amb normalitat de la mort i les pèrdues, i pel contrari, encara són moltes de les que no se'n parla perquè es considera que és un tema perjudicial per als infants. En moltes ocasions, aquest fet ve influït perquè es creu que els nens i nenes no tenen recursos suficients, siguin emocionals o cognitius, per enfrontar-s'hi. Val a dir, que és una creença falsa ja que els infants podrien beneficiar-se si el seu entorn parlés amb naturalitat d'aquest tema (Solanich, 2018).

Una qüestió vital per al bon desenvolupament emocional és tractar aquest tema a l'aula o en altres àmbits educatius, ja que hem de prendre consciència de que tant la mort com les pèrdues les tindrem a l'abast al llarg de la nostra vida (Miret, 2016). Avui, per diverses qüestions, el tema de la mort o els dols per d'altres pèrdues no són tractats dins la vida escolar ni familiar pels diferents handicaps que els suposa als adults a l'hora d'afrontar aquest tema. Els i les mestres no tenen la seguretat de saber si ho estan fent correctament o no, és per això que moltes vegades diem que malauradament avui encara és un tema tabú. Tanmateix, posicionant-me a favor dels i les mestres sobre no parlar amb profunditat de la qüestió, segons el Pla d'estudis de Grau en Mestre/a d'Educació Primària Curs 2018-2019 de la Universitat de Girona, no hi ha cap assignatura durant els quatre anys que tracti

d'educació emocional. Podem dir, doncs, que la formació del professorat no està preparada per fer un bon acompanyament als alumnes per tal que puguin desenvolupar una bona elaboració personal.

“La forma com l'entorn familiar i cultural es refereix a la ferida pot atenuar el patiment o agreujar-lo del tipus de relat que l'entorn elabori al voltant de la persona que pateix” (Forés i Grané, 2008, p. 104). De manera que, un dol mal gestionat o no tractat podrà afectar al creixement personal de l'infant. Cada dol és únic, és per això que des de l'escola s'ha de donar l'espai per poder viure les emocions i expressar els sentiments. Afortunadament, la tristesa és una emoció que ens ajuda a transitar aquell moment en el que sentim que alguna cosa no ens agrada i no ens fa sentir bé. És per això que si la neguem i no la treballem, ens neguem a sentir la nostra realitat. Saber allò que ens fa sentir malament ens ajudarà a reflexionar i demanar ajuda o perdó. Acceptar per la pèrdua és educar emocionalment (París, 2013).

Quan parlem d'un procés de dol majoritàriament ens ve al cap la mort d'un ésser estimat o fins hi tot la mort d'un animal de companyia. No obstant, el dol engloba també altres pèrdues, anomenades pèrdues significatives, que patim en silenci degut a que les hem normalitzat en la nostra societat actual i no les sabem identificar. Aquestes poden ésser la pèrdua d'una funció o part corporal, la pèrdua d'un rol o d'un estatus, la pèrdua de relacions i llaços afectius... (Miret, 2016). Diem, doncs, que el dol implica l'esforç d'acceptar que hi ha hagut un canvi important en la teva vida i és un moment on necessitem un temps i un espai per readaptar-nos. En altres paraules, la persona ha d'enfrontar-se a una realitat que anteriorment negava.

Des de la psicologia cognitiva, Worden (2013) identifica el procés de dol com un procés actiu a llarg termini on la persona afectada ha de dur a la pràctica quatre tasques per tal de reconstruir el seu món (i, per tant, reconstruir-se a sí mateix) sense l'objecte perdut: la primera tasca és acceptar la realitat davant la pèrdua. La segona és treballar les emocions i el dolor de la pèrdua, la tercera és adaptar-se a un medi on el difunt ja no hi és, i per últim, recol·lectar emocionalment al difunt i continuar vivint amb normalitat.

La idea del dol com un procés d'etapes relativament universals també la trobem amb Elisabeth Kübler-Ross (1974), que a partir d'estudis acompanyant malalts terminals

menciona com a etapes del dol la negació, la ira, la negociació-pacte, la depressió i l'acceptació.

Kroen (2011), ens explica que les edats per afrontar la pèrdua d'un ésser estimat són en funció del desenvolupament propi del nen. En el seu llibre fa una divisió per edats, que són les que proposa Mònica Cunill, doctora en Psicologia i docent de la Universitat de Girona, a l'escola d'intel·ligència emocional nomenada *Vida Escola d'Intel·ligència Emocional* (VEIE, 2018). Cal, però, tenir en compte algunes consideracions davant la mort i és que, segons en quina etapa evolutiva es trobi l'infant i com li transmetem aquest concepte, seran capaços d'entendre la mort d'una manera diferent a l'altre.

Constantment estem en contacte i vivim amb processos que comencen i processos que acaben. Alguns duren més temps, d'altres no tant, i altres fins i tot poden acabar en algun moment inesperat. Els infants contínuament estan plens de desitjos i sempre tenen algun desig, un projecte o una il·lusió en ment per assolir. Durant l'etapa infantil, els nens i nenes es pensen que el món gira al seu voltant i que poden aconseguir al moment allò que volen. No obstant, si no ho aconseguen apareix la frustració, un estat transitori ja que es tracta d'una actitud i, com a tal, pot treballar-se i desenvolupar-se (FAROS, San Joan de Déu, 2017).

La frustració forma part de la vida i, tot i que no la podem evitar, es pot aprendre a gestionar i a tolerar. El primer que hem de fer per prevenir-la és evitar la sobreprotecció de l'infant, d'aquesta manera ells mateixos s'aniran trobant en diferents circumstàncies de la vida de situacions negatives, problemàtiques o frustrants que hauran d'afrontar-se sense ajuda. És per aquesta raó que és imprescindible que des de l'escola s'apregui a tolerar la frustració per tal de dominar qualsevol situació quan no aconseguim allò que volem o quan perdem un ésser estimat o, fins i tot, una pèrdua significativa. Així mateix, és imprescindible que la família i l'escola vagin cap a una mateixa direcció, entenent la família com el pilar clau en el procés escolar dels fills i filles.

Com hem vist anteriorment, hi ha forces autors que han aprofundit sobre la mort. No obstant, encara són ben pocs els que han abordat el tema des del punt de vista dels infants i per tant, de la important formació dels i les professionals de l'educació sobre aquesta. La mort i la pèrdua no són opcionals en la vida humana, però sí ho és el significat que li

donem. És per això que aprendre a tolerar la frustració fa més fàcil que ens afrontem amb èxit la vida.

Tal i com comprèn Bisquerra:

La regulació d'emocions i sentiments és la regulació emocional pròpiament dita. Això significa acceptar que els sentiments i emocions sovint han de ser regulats. La qual cosa inclou: regulació de la impulsivitat (ira, violència, comportaments de risc); tolerància a la frustració per prevenir estats emocionals negatius (ira, estrès, ansietat, depressió), perseverar en l'assoliment dels objectius tot i les dificultats; capacitat per diferir recompenses immediates a favor d'altres a llarg termini però d'ordre superior, etc. (Bisquerra, 2019).

Durant moltes dècades hi han hagut molts neurocientífics que han cregut que els nostres pensaments i reflexions són el resultat d'una connexió d'un conjunt de neurones, depreciant els sentiments i les emocions. Afortunadament, a l'actualitat, altres neurocientífics com Antonio Damasio (1996) i Joseph LeDoux (1999), prominents en el camp de les emocions, han assegurat que les emocions són claus per a un desenvolupament sa.

Tal i com explica Yonaida (2013),

A partir de la "dècada del cervell" (1990-2000), s'ha produït un inusitat interès per l'estudi del cervell emocional. En aquest fenomen, la Neurociència ha tingut un paper cabdal, doncs ha permès estudiar el cervell d'una manera molt més rigorosa. Els estudis neurocientífics demostren que el processament de les emocions (enteses com a respostes fisiològiques de l'organisme) es fa a través d'estructures subcorticals: hipotàlem, amígdala i tronc encefàlic. En canvi, les bases neurals dels sentiments (entesos com l'experiència conscient dels processos emocionals) té lloc en el còrtex cerebral, especialment en el lòbul prefrontal. (p.22)

Pel que ens aporta la neurociència, podem dir, doncs, que el cervell té dos pisos: "el de dalt", on resideix la part cognitiva del cervell, i "el de baix", la zona emocional encarregada de processar les emocions anomenada àrea del sistema límbic (Timoneda, 2017; Ledoux, 1999). Una de les principals estructures del sistema límbic és l'amígdala, la qual té una funció molt important en l'activació de la resposta emocional i que té a veure amb el bloqueig emocional. Podem dir, doncs, que la raó de la conducta no està en la raó, sinó en el procés emocional.

Per tant, totes aquelles intervencions que regulin les emocions incidiran també en la conducta. Tal i com diu Carpena entrevistada per Portell (2017), mestra i especialista en educació emocional sobre la relació entre l'aprenentatge emocional i la neurociència, 'Si durant l'aprenentatge es desenvolupen més circuits cerebrals de satisfacció que de frustració, es produiran, molt probablement, repercussions en un creixement personal integral equilibrat, ric i sa. I en això el professorat hi té un paper clau''

Les pàgines d'aquest apartat giren entorn de la importància de la formació dels i les mestres sobre l'acompanyament dels i les infants en les pèrdues. Tanmateix, conscienciar al lector de la importància de tractar el tema de la mort, el dol i les pèrdues preventivament i amb naturalitat a les aules. Als centres escolars passen moltes coses al llarg del dia, del curs o dels anys, és per això que la prevenció sobre el dol i les pèrdues és crucial per al benestar de l'infant. Això implica que les emocions tenen un paper cabdal i és per això que l'educació emocional hauria d'incloure el treball sobre la pèrdua i el dol.

4. Objectius de l'estudi de casos

Els objectius de l'estudi de casos són els següents:

- Analitzar el coneixement dels i les mestres sobre la importància de parlar de la mort i les pèrdues.
- Saber si els i les mestres de Cicle Superior tenen suficient coneixement sobre el procés de dol.
- Constatar si els i les mestres tenen recursos suficients per a fer un bon acompanyament als infants.
- Explorar i saber quins són els recursos que ofereix l'escola perquè els docents tinguin una bona formació sobre el procés de dol.
- Analitzar la formació que tenen els i les mestres sobre les pèrdues significatives i la importància que li donen.
- Evidenciar si el professorat necessita una formació amb recursos i metodologies eficaces per actuar correctament.
- Analitzar com es treballa la tolerància a la frustració i quines estratègies utilitzen els professionals.
- Conèixer les diferents maneres de treballar la frustració a les aules.
- Analitzar i conèixer quins són els recursos i estratègies que utilitzen a Cicle Superior per treballar les emocions.
- Conèixer quines són les actuacions i les estratègies que realitzen els docents davant d'una cas de dol.
- Conèixer la opinió del docent sobre la repercussió que té no parlar de o sobre les pèrdues significatives amb la frustració.
- Constatar l'opinió sobre si la intervenció en el procés de dol hauria de formar part de l'educació emocional.
- Conèixer la opinió dels i les mestres sobre l'educació emocional que es dona a les escoles.

5. Metodologia

Dintre del Paradigma Interpretatiu, la metodologia emprada per a la investigació qualitativa ha estat l'estudi de casos. Segons Merriam (1998), "es un proceso que consiste en consolidar, reducir e interpretar los datos que las personas aportaron y lo que el investigador ha visto o leído; esto significa dar sentido a los datos teniendo en cuenta las preguntas de investigación realizadas" (p.34). Així doncs, la investigació qualitativa em permetrà entendre i comprendre la realitat mitjançant fets qualitius com ara són els valors i les actituds dels entrevistats. Alhora, trobar noves evidències en les respostes a les preguntes.

5.1. Selecció de Casos

Pel que fa l'estudi de casos vaig seleccionar cinc participants que actualment estiguessin treballant a Cicle Superior, considerant que seria més enriquidor seleccionar mestres de Cicle Superior perquè és quan els nens i nenes tenen més consciència i més autoregulació.

Els criteris que m'han portat a seleccionar els participants han estat varis: la selecció ha estat heterogènia en molts sentits: pel que fa el sexe he seleccionat dos dones i tres homes. La mitjana d'edat escollida ha estat de 27 a 45 anys per tal de poder fer una bona comparació. Per altra banda, la localització de les escoles també ha influït en el procés de selecció, ja que volia que fossin de diferents poblacions. Tanmateix, he entrevistat mestres d'escoles públiques i concertades per observar si hi ha diferències, i per acabar, també s'ha tingut en compte els anys d'experiència com a mestre/a.

El cas 1, l'he escollit perquè té més de 10 anys d'experiència com a mestra i actualment està treballant a una escola pública situada al barri de Pont Major de Girona. Els grups de l'escola on treballa la participant no supera els 20 alumnes, per tant, els permet atendre'ls amb dedicació i ajustar-se a les necessitats dels seus alumnes.

Pel que fa el cas número 2, porta més de 12 anys d'experiència com a mestra i porta 4 anys a la mateixa escola tutoritzant 5è i 6è de primària. Tanmateix, és mestra d'anglès de Cicle Mitjà. Ha estat durant tota la seva carrera professional treballant en escoles públiques.

El cas 3, l'he escollit per diverses raons que he considerat adients per enriquir més el meu treball d'investigació. El participant número 3 és un mestre d'educació física de 28 anys amb tan sols un 1 any d'experiència i que actualment treballa a una escola concertada de la Bisbal d'Empordà. Ha treballat durant molts anys com a monitor de lleure en colònies escolars i per tant, tot i no tenir gaire experiència com a mestre d'educació física, té molta experiència amb el tracte de nens i nenes.

El cas 4, té 3 anys d'experiència com a mestre de Cicle Superior d'una escola pública de dues línies classificada com a centre d'atenció educativa preferent (CAEP). Aquesta està situada a un dels barris més desfavorits de Blanes amb gent treballadora i immigrant amb dificultats econòmiques i socials. Aquest participant ha estat durant molt de temps coordinant cases de colònies d'estiu de Rosa dels Vents.

El cas número 5 porta més de 15 anys d'experiència treballant a escoles públiques de la comarca el Gironès. Alhora, coordina i du a terme cursos intensius d'educació en el lleure a l'Associació Batibull des de fa molts anys.

5.2. Procediment

Una vegada vaig escollir els i les mestres de Cicle Superior amb els diferents perfils per tal que les entrevistes fossin el màxim d'enriquidores possibles, vaig contactar amb cada un d'ells i elles per explicar-los el meu treball d'investigació. Els cinc participants varen respondre ràpidament i molt positivament d'acord amb el que els vaig explicar. De seguit, vam concretar el dia i l'hora de l'entrevista.

Les cinc entrevistes es varen dur a terme a la mateixa escola on actualment estan treballant. Tanmateix, es van realitzar al acabar la primera jornada escolar. Els cinc participants varen coincidir que el moment més idoni per poder fer les entrevistes era al mig dia dins de la seva aula, entre les 12:30-13:00h. Amb el permís dels i les mestres, vaig enregistrar electrònicament les entrevistes per tal de poder transcriure-les i obtenir els resultats corresponents.

Les entrevistes varen durar aproximadament 45 minuts i es varen poder fer amb tranquil·litat. Així mateix, els cinc participants es varen mostrar molt receptius per ajudar-me en allò que fes falta i estigués a les seves mans.

5.3. Instrument

Els objectius de l'estudi de casos presentats a l'anterior apartat, els he agrupats en diferents categories en funció de la temàtica per tal de poder elaborar l'instrument, que en aquest cas ha estat l'entrevista, per facilitar després l'anàlisi de resultats.

Per elaborar l'instrument he seguit els passos que es contemplen a la taula, per tant, el guió i les preguntes que corresponen a cada objectiu ha estat elaborada per a la taula de validació de jutges (*Taula 1*), de la que consegüentment amb les modificacions pertinents ha sorgit l'instrument que és la pauta utilitzada per entrevistar els i les mestres.

Per poder fer una bona lectura dels resultats, vaig transcriure totes les entrevistes adjuntades als annexos. A continuació, a la següent taula (*Taula 1*) es mostra la taula després de la validació de jutges amb els objectius distribuïts en diferents categories (coneixement, recursos, formació, intervenció i visió) i les preguntes adients a cada objectiu marcat.

Taula 1

Guió entrevista en profunditat després de la validació de jutges

OBJECTIUS	CATEGORIES	PREGUNTES
<ol style="list-style-type: none">1. Analitzar el coneixement dels i les mestres sobre la importància de parlar de la mort i les pèrdues.2. Saber si els i les mestres de Cicle Superior tenen suficient coneixement sobre el procés de dol.	CONEIXEMENT	<ol style="list-style-type: none">1. Sents que els i les infants han d'estar al marge quan els adults parlem sobre la mort? A partir de quina edat creus més adient començar a parlar-ne?2. Consideres que la mort encara és avui un tema tabú a les escoles? I a les famílies? Per què creus que és així?3. Què és per a tu 'un procés dol'?4. Com a docent, com creus que afecta a l'infant un dol mal gestionat o no tractat?
<ol style="list-style-type: none">1. Constatar si els mestres no tenen recursos suficients per a fer un bon acompanyament als infants.2. Explorar i saber quins són els recursos que ofereix l'escola perquè els docents tinguin una bona formació sobre el procés de dol.	RECURSOS	<ol style="list-style-type: none">1. Consideres que tens prou pautes i recursos per tal d'acollir i fer un bon acompanyament als alumnes en les pèrdues i per tant, en l'acceptació de les adversitats?2. Des de l'escola us han fet alguna formació sobre l'acompanyament als infants en les pèrdues?
<ol style="list-style-type: none">1. Analitzar la formació que tenen els i les mestres sobre les pèrdues significatives i la importància que li donen.2. Evidenciar si el professorat necessita una formació amb recursos i metodologies eficaçes per actuar correctament.	FORMACIÓ	<ol style="list-style-type: none">1. Coneixes o has sentit a parlar de les 'pèrdues significatives'?' Creus que des de l'escola se'ls hi dona la importància que realment tenen?2. Creus que és de gran importància que des del centre s'ofereixi una formació als i les docents explorant metodologies més eficaçes per tal de fer un bon acompanyament als infants?

-
1. Analitzar com es treballa la tolerància a la frustració i quines estratègies utilitzen els professionals.
 2. Conèixer les diferents maneres de treballar la frustració a les aules.
 3. Analitzar i conèixer quins són els recursos i estratègies que utilitzen a Cicle Superior per treballar les emocions.
 4. Conèixer quines són les actuacions i les estratègies que realitzen els docents davant d'una cas de dol.

INTERVENCIÓ

1. Creus que des de l'escola es treballa l'actitud a tolerància a la frustració, o dit d'una altra manera, la cultura de l'esforç...?
2. Com a mestra, veus que la frustració estigui a l'ordre del dia a les aules? Si és que sí, com la treballeu per tal de convertir-la en aprenentatge?
3. A partir de quina edat creus que es pot començar a treballar les emocions? A Cicle Superior, com treballeu l'educació emocional dins l'aula?
4. T'has trobat alguna vegada davant d'un cas de dol? Com has actuat i quines estratègies has utilitzat?

1. Conèixer la opinió del docent sobre la repercussió que té no parlar de o sobre les pèrdues significatives amb la frustració.
2. Constatar l'opinió sobre si la intervenció en el procés de dol hauria de formar part de l'educació emocional.
3. Conèixer la opinió dels i les mestres sobre l'educació emocional que es dona a les escoles.

VISIÓ

1. Què en penses de no parlar amb normalitat sobre la quotidianitat de les pèrdues significatives?
2. L'educació emocional hauria d'incloure aquest treball sobre la pèrdua o el dol? Què en penses? Com ho veus?
3. Creus que l'educació emocional es treballa de manera correcte o suficient? Quina creus o com creus que seria la millor manera de treballar-la?

6. Resultats

En aquest apartat presentaré els resultats de les entrevistes en forma de taula tenint en compte que és una bona manera de presentar la informació extreta per els i les entrevistades i examinar si coincideixen o no els seus pensaments i coneixements sobre l'estat de la qüestió.

Crec convenient, també, adjuntar aquesta taula (*Taula 2*) a continuació i no a l'annex perquè resumeix molt bé i ajuda a clarificar els resultats analitzats més endavant. Alhora, facilita al lector la lectura d'aquests resultats.

Taula 2

Categories i resum de respostes obtingudes amb l'entrevista en profunditat

CATEGORIES	CAS 1	CAS 2	CAS 3	CAS 4	CAS 5
CONEIXEMENT	<p>No, la mort s'ha de normalitzar. Es pot parlar de la mort des de ben petits.</p> <p>Sí, tot i que s'està treballant a partir de les emocions i la gestió emocional. A les famílies és tabú per evitar el patiment dels fills.</p> <p>És un procés on ens mostrem inestables.</p> <p>Afecta a l'infant amb sentiment de ràbia, incomprensió i en males conductes.</p>	<p>No. Es pot parlar de la mort a partir de totes les edats, s'han d'aclarir els conceptes des de ben petits perquè no hi hagi confusions.</p> <p>Sí, la mort encara és tabú a les escoles i a les famílies. Pensa que és estalviar un patiment.</p> <p>És una etapa que no acaba mai, és un procés que t'acompanyarà tota la vida.</p> <p>T'arrossega tota la vida i es desencadena en males conductes.</p>	<p>No. Es pot parlar de la mort a qualsevol edat en el que es trobi el cas.</p> <p>Sí, a l'escola i a les famílies. Perquè és un tema delicat i hi ha sentiments importants i com a mestra no vols cagar-la, però no hauria de ser així.</p> <p>És aquell procés de quan tens un sentiment dolorós ja sigui per una mort, una ruptura o un accident que et crea un sentiment advers, ja sigui de tristesa, de por o negatiu.</p> <p>Afecta a l'infant en el seu rendiment acadèmic, emocional i fins i tot en la relació amb els amics. Pot comportar una</p>	<p>No, al contrari. Es pot parlar de la mort a l'edat que ho entenguin, potser un infant de 3 o 4 anys.</p> <p>Sí, a les escoles i a les famílies, tot i que depèn quina. Per por dels mestres a parlar-ne i a mostrar sentiments de cares als nens i nenes.</p> <p>És el temps que passa una persona quan ha perdut algú.</p> <p>És el temps que cadascú necessita passar ja sigui amb companyia de la família o dels amics per superar la mort d'una persona.</p> <p>Afecta a l'infant diverses mancances. No seguirà un ritme escolar adequat i li</p>	<p>No. Ens hem d'habituar a parlar de tots els temes davant els infants. Es pot començar a parlar de la mort a partir de 4 o 5 anys.</p> <p>Sí, a les escoles i a les famílies. Creiem que els nens i nenes no ho entendran i que és un tema exclusiu per adults. Són massa petits per parlar-ne.</p> <p>És un període essencial i necessari que necessitem qualsevol persona després d'un procés traumàtic o de pèrdua.</p> <p>Fa que la persona no es reorganitzi. No avança cap al seu propi benestar quedant-se encallada en pensaments, conductes o símptomes físics on</p>

CATEGORIES	CAS 1	CAS 2	CAS 3	CAS 4	CAS 5
			depressió si no es treballa correctament.	causarà un retrocés en el seu ensenyament que desencadenarà una frustració a causa d'una pèrdua que no li ha donat el valor adequat.	el malestar, la confusió, i fins i tot, la malaltia són intenses.
RECURSOS	No té eines extres de formació. Té les seves que he creat per a ella establint la lògica, la coherència i l'ètica. No els han fet cap formació.	No. És el seu dia a dia el que l'ha acabat de formar i el seu interès. No els han fet cap formació accentuant l'excepció de quan va morir un mestre a l'escola.	Sí té recursos i pautes, el que no té és temps. No els han fet cap formació.	No té prou pautes ni recursos. Té experiència o més tacte amb els alumnes però material pedagògic no en té. No els han fet cap formació.	No té prou recursos ni pautes per fer un bon acompanyament. El que té és experiència. No els han impartit cap formació ni xerrada.
FORMACIÓ	No. A l'escola es fa molt de treball emocional tot i que potser no es dóna la importància que realment tenen. Comenta que són més importants les actituds conductuals, de convivència amb el món, amb l'entorn amb l'escola. Sí, és de total importància que	No. Des de l'escola no li donem la importància que realment tenen. Sí. No obstant, explica que seria millor que es fes la formació com a mestra inicial.	Sí. Des de l'escola se li dóna menys importància de la que se li hauria de donar. Sí, ja que la formació continuada del professorat és primordial no, lo següent.	No. A l'escola no es dóna gens d'importància. Es dóna importància a aprendre matemàtiques però no aprendre a suportar la mort d'un familiar o alguna cosa de valor. Sí, ja que en el graduat de magisteri no hi ha aquesta assignatura.	Sí. Des de l'escola s'hauria de donar més importància, partint d'oferir formacions i xerrades als propis docents que estan en contacte, i també a famílies. Sí, sempre s'hauria de fer formacions, i de manera reciclada, ja que s'està en canvis continus.

CATEGORIES	CAS 1	CAS 2	CAS 3	CAS 4	CAS 5
	el professorat tingui una formació.				
INTERVENCIÓ	<p>La cultura de l'esforç la intenta incentivar molt quan veu bons resultats i quan no també.</p> <p>Sí, i també la gelosia. Treballa la frustració a diari parlant amb els alumnes.</p> <p>Des que s'escolaritzen a P3. A Cicle Superior es treballa l'educació emocional a diari, a cada hora.</p> <p>Parlant de pèrdua, és a dir, de mort, no. A l'escola es nota molt el dol que passen els nens quan els pares marxen a treballar a l'estranger.</p>	<p>Costa molt de treballar la immediatesa de les coses. Considera que és un hàbit que s'ha d'incloure des de casa.</p> <p>Sí. Es treballa amb grup i quan interessa. També amb tutories individualitzades. A vegades amb la frustració s'ha hagut d'intervenir amb el càstig.</p> <p>Des que naixem. A Cicle Superior treballen l'educació emocional a través de quaderns de Dipsalut dos hores a la setmana.</p> <p>Sí, gent de la seva quinta, el cas d'un mestre a l'escola i pares i mares. Amb la mort del mestre va venir l'EAP juntament amb un psicòleg i van rebre una petita formació amb unes pautes.</p>	<p>Segons la seva experiència a l'escola sí que es treballa l'actitud a la tolerància a la frustració.</p> <p>Sí. Treballa la frustració mentalment i a poc a poc, amb exemple, amb ganes, intentant no defallir.</p> <p>A partir dels zero anys. A Cicle Superior, intentes treballar-la a través dels valors i a través de l'exemple buscant els moments individuals.</p> <p>Sí, varies vegades davant d'un cas de dol en cas de molts familiars, amics i el cas d'una ruptura amb la seva parella. Les estratègies que ha utilitzat davant d'un cas de dol ha estat sortir de la seva zona de confort,</p>	<p>No es treballa.</p> <p>No està a l'ordre del dia a les aules, sí que hi ha frustracions però no estan a l'ordre del dia perquè cada infant la gestiona diferent.</p> <p>Des de sempre, des de la llar d'infants. A Cicle Superior treballen les emocions una hora els fent tutories conjuntes.</p> <p>Sí, diversos casos de dol. La mort d'un company de classe a tercer d'ESO, la mort dels seus avis, amics, però per sort cap alumne.</p>	<p>S'intenta molt, però a vegades es topen amb l'educació a casa, que els ofereixen i els faciliten massa les coses. Treballen molt la responsabilitat, l'autonomia i la reflexió a partir d'activitats i situacions quotidianes.</p> <p>El problema és la frustració després d'haver fet un esforç petit.</p> <p>A partir de P3. A Cicle Superior es treballa a través de les notícies, pel·lícules, situacions diàries i altres recursos que es treballa dia a dia en la matèria d'Educació en Valors.</p> <p>No, però companys de feina sí. Hem parlat amb l'EAP del centre, s'ha portat el cas a la CAD pedagògica i s'ha pres</p>

CATEGORIES	CAS 1	CAS 2	CAS 3	CAS 4	CAS 5
		Comenta que contestava les preguntes dels infants amb la màxima naturalitat.	marxar un temps, anar de colònies, parlar amb gent, compartir sentiments, caminar, respirar la natura, etc.		mesures d'àmbit proper (tutories) i d'àmbit llunyà (famílies).
VISIÓ	<p>Encara queda molta feina per fer. Ens falten hores, recursos i formacions per actuar com hauríem.</p> <p>Sí, la pèrdua és una emoció molt important que sovint la patim.</p> <p>No hi ha gaire temps per treballar l'educació emocional.</p>	<p>No parlar amb normalitat és com posar pals a les rodes. Falten hores i falta temps. A part de les pèrdues significatives hi ha medi, mates, català...</p> <p>Sí, tot i que no soluciona posar una hora d'educació emocional, ni de valors, ja que es treballa a diari en cada situació que passa. L'educació emocional hauria d'incloure el treball sobre la pèrdua, és molt important treballar el dol de manera constant perquè és quelcom activa.</p> <p>No. Posar una hora d'educació emocional i de valors no crec</p>	<p>És un error. Encara és un tema tabú i el sistema educatiu només està enfocat a el tema de la conducta i la intel·ligència.</p> <p>Sí, dins d'aquesta educació emocional ha d'haver-hi el dol, perquè és una cosa que segur que hi serà, un moment o altre viuràs un dol perquè és llei de vida.</p> <p>No. Ell pot tenir la seva manera tot i no estar del tot format. Pensa que a l'educació emocional no ha d'haver una base. S'ha de fer amb nens més petits. I després, en l'educació emocional quan ja són nens de cicle superior i que passen a</p>	<p>És molt perjudicial. S'hauria de fer entendre als nens i nenes que poden passar coses, i explicar com superar-ho.</p> <p>Sí, l'educació emocional no és només si estàs content o estàs trist, sinó és un record, un odi o una experiència. Per això s'hauria d'incloure en aquest tipus d'educació.</p> <p>No. No hi ha una formació que ensenyi als mestres a parlar d'això. Se'n parla molt però no s'està format o no s'estan donant eines suficients per poder fer-ho bé, i menys amb el tema del dol. Formar als</p>	<p>No ajuda a un procés correcte en el tancament d'aquestes situacions, i llavors aquestes perduren en el temps i la persona no pot seguir amb la seva vida d'una manera funcional.</p> <p>Sí, l'educació emocional hauria de ser transversal. De fet, el cervell necessita emocionar-se per aprendre, i per això cal saber gestionar les emocions dels alumnes.</p> <p>Poc a poc es va entenen que si es vol arribar a assolir uns continguts adequats, per arribar-hi, cal destruir les barreres</p>

CATEGORIES	CAS 1	CAS 2	CAS 3	CAS 4	CAS 5
		que solucioni res. Considero que fa falta molta formació inicial	l'ESO, s'ha de treballar de forma individual perquè cada persona	mestres amb seminari, vivències, amb algun	emocionals, que en moltes ocasions no els deixa aprendre.

7. Anàlisi de resultats

L'estructura que seguiré per a l'anàlisi de resultats consistirà en anar responnent els objectius fixats per a l'estudi de casos. Consisteix, doncs, en donar resposta als objectius plantejats prèviament a partir dels resultats.

El primer objectiu, que correspon a la categoria de coneixement i que consisteix en analitzar el coneixement dels i les mestres sobre la importància de parlar de la mort i les pèrdues, els professionals entrevistats coincideixen en manifestar que els infants no haurien d'estar al marge quan els adults parlem sobre la mort. Socialment, la mort és l'acte més inevitable i afortunadament, la vida ens prepara per la mort amb les diferents pèrdues que anem patint al llarg de la nostra vida. És per això que com diu Malgarejo a l'entrevista, "l'escola ha de servir per a la vida, i no per viure-hi d'esquena" (Citat per Rodríguez, 2015). Tendim a protegir els més petits de les situacions difícils i amagar-los la mort perquè creiem que no seran capaços de comprendre-la. Díaz (2004) afirma que el nadó reacciona al dol dels pares des que és al món i que amb l'aparició del llenguatge va construint la noció de mort, que va canviant a mesura que el seu pensament és torna més complex. Tanmateix, els entrevistats coincideixen que la mort es pot començar a treballar des de ben petits. Es considera que a partir dels dos anys ja es pot començar a parlar del concepte de la mort a un nivell elemental en el nen. Pensem que els infants en aquestes edats són massa petits per comprendre. No obstant, ho comprenen sentint la pèrdua i experimenten emocions com els adults (Díaz, 2004). El Cas 2 coincideix amb el pensament de Kroen (2011) fent referència a les etapes evolutives dels infants a l'hora de comprendre i afrontar la mort. Les cites següents extretes de les entrevistes certifiquen el que acabem d'afirmar: en tots els casos coincideix la idea que els infants no haurien d'estar al marge quan els adults parlem sobre la mort.

“ No, penso que s'ha de normalitzar i fins i tot des de ben petits... 3 anys, s'ha de treballar la mort a través dels contes. (...). (Cas 1).

“ No, la mort no n'hauria de ser un tabú i hauria de formar part del mateix currículum, igual que parlem sobre la vida poder parlar-ho sobre la mort i tractar-la amb normalitat. (...). Penso que es pot parlar de la mort a partir de totes les edats. (...). A cada etapa evolutiva hi ha un procés i suposo que respectant aquest procés treballar-ho segons el grau de maduresa de l'edat.” (Cas 2)

“ No. La mort és una de les realitats totals que tenim a la vida, és a dir, tothom neix i tothom mor. (...) A qualsevol edat, des de ben petits.” (Cas 3)

“ No. Al contrari. És un fet de la vida, és un procés: naixem, ens fem grans i morim. (...) Ho han de saber tot, i els adults no hem de perquè amagar-nos d'aquest tema. (...) A l'edat que ho entenguin. Potser un nen de 3 o 4 anys ja pot començar a entendre-ho, no del tot, no crec que hi hagi una edat concreta, sinó això ja és més de comprensió del nen o nena.” (Cas 4)

“ No. Crec que ens hem d'habituar a parlar de tots els temes davant dels infants, el que sí penso és que no hem de responsabilitzar i potser adaptar les paraules a l'edat. (...) Des de ben petits, 4 o 5 anys mitjançant contes o altres recursos.” (Cas 5)

Pel que fa el segon objectiu de la categoria de coneixement i que consisteix en saber si els mestres de Cicle Superior tenen suficient coneixement sobre el procés de dol, els professionals destaquen que el procés de dol és una etapa o un període efímer, deixant de banda el Cas 2 que considera que és una etapa que no acaba mai.

“ És una etapa que no acaba mai (...). És un procés que t'acompanyarà tota la vida. Ara bé, com tu el tens encarat a la teva vida quotidiana es el que farà que tu visquis millor o no, portant aquesta motxilla.” (Cas 2)

“ És aquell procés de quan tens un sentiment dolorós ja sigui per una mort, una ruptura, un accident, el que sigui, que et crea un sentiment advers, de tristesa, de por, negatiu, és el temps necessari que per cada persona és diferent, sigui més curt o més llarg, intermitent, en el qual psicològicament i emocionalment tornes al teu estat d'ànim normal, alegre sense que predominin els sentiments adversos com la tristesa, la por, la depressió, etc.” (Cas 3)

“ És un període essencial i necessari que necessitem qualsevol persona, després d'un procés traumàtic o de pèrdua. A vegades un procés mal portat pot dur a una futura mala experiència emocional. De fet, pensem que cal passar aquest període ràpid, tot i que l'experiència diu que cal fer-lo bé, no és normal un nen o nena que estigui bé passats pocs dies.” (Cas 5)

En els seus estudis psicològics del dol, el pare de la psicoanàlisi Sigmund Freud (1988-1992), defineix el procés de dol com la reacció davant la pèrdua d'una persona estimada o d'una abstracció d'alguna cosa volguda. De manera que, no el considera un estat patològic, sinó que afirma que se supera passat cert temps. Voldria destacar que, només un dels cinc professionals entrevistats relaciona el dol amb la mort, sense tenir en compte que el dol engloba altres pèrdues significatives

“És el temps que passa una persona quan ha perdut algú, suposo que per alguns serà més llarg i per altre serà més curt. Segons les circumstàncies seran unes o seran unes

altres, però és un temps que cadascú necessita passar ja sigui amb companyia de la família o dels amics per superar la mort d'una persona.” (Cas 4)

Aquest fet em sembla molt important perquè degut a la normalització de les pèrdues significatives, no es dóna la importància que realment tenen i es poden desencadenar en els i les infants diferents actituds com podrien ser la frustració o les males conductes.

Dins de la mateixa categoria de coneixement i del segon objectiu, els professionals constaten que un dol mal gestionat o no tractat pot afectar negativament al creixement saludable de l'infant.

“ Afecta a l'infant amb sentiment de ràbia, incomprensió i en males conductes. Es fan els forts però també necessiten recolzament. ” (Cas 1)

“ T'arrossega tota la vida i es desencadena en males conductes. Aquí a l'escola tenim un cas amb un nen i ara està desenvolupament males conductes, com Hermano Mayor. T'arrossega de per vida segur. Et deuen sorgir moltes preguntes i has de passar per una sèrie de fases com són ara la negació, etc.” (Cas 2)

“ Pot afectar en el seu rendiment acadèmic, emocional, pot afectar també a la relació amb els amics. Bueno, pot comportar una depressió si no es treballa correctament (...). ” (Cas 3).

“ El nen té una mancança, una frustració, té alguna cosa dins que no entén per què ha passat. I si no se'n pot parlar, no se li dóna peu a que en parli o no se li dóna la importància que realment té, el nen s'ho menja dins i és una cosa que no superarà. Per tant, sempre li remourà per dins. Aleshores, el nen es distraurà (...). ” (Cas 4).

“ La persona no es reorganitza. No avança cap el seu propi benestar quedant-se encallada en pensaments, conductes o símptomes físics on el malestar, la confusió, i fins i tot, la malaltia són intenses. (...). ” (Cas 5)

Per tant, els cinc casos evidencien que s'ha de parlar i treballar amb els més petits tant la mort com del dol. La possibilitat que els infants puguin veure els adults expressar les seves emocions i sentiments, els ajudarà a permetre's i a donar-se la possibilitat també d'exterioritzar els seus sense por a ser jutjats. Així mateix, si es troben en un procés de dol comprendran el que els passa sense necessitat d'arribar a la frustració ni a les males conductes.

Fent referència a la frustració i a les males conductes, aprofito per endinsar-me a la categoria de formació que consisteix en analitzar la formació que tenen els i les mestres sobre les pèrdues significatives i la importància que es dóna a l'escola. Així mateix,

evidenciar si el professorat necessita una formació amb recursos i metodologies eficaces per actuar correctament. Tres dels professionals entrevistats coincideixen en desconèixer les pèrdues significatives, no obstant, quan els he explicat de què tractaven han trobat l'explicació d'actituds i conductes atípiques dels seus alumnes. Per altra banda, el Cas 3 i el Cas 5 sí coneixen i han sentit a parlar de les pèrdues significatives tot i tenir menys experiència com a mestre i ser més joves que la resta dels entrevistats.

“Sí, bueno... el significat exactament no el sé, però imagino que són pèrdues importants per a tu mateix. (...) la ruptura d'una parella, un amic que s'ha mort...”
(Cas 3)

“Sí. Entenc que són aquelles pèrdues més properes o d'éssers molt propers als nens i nenes.” (Cas 5)

Pel que fa la importància que es dona les pèrdues significatives a les escoles, tots els i les professionals coincideixen que a l'escola no es dona la importància que realment tenen. En quant al Cas 1, em va sobtar l'actitud amb la qual em va respondre la pregunta, ja que em va donar la impressió que estava una mica molesta, semblava fins i tot que feia mal que les emocions poguessin estar a la base d'una bona educació.

“No, però saps què passa? (...). Aquí apaguem focs constantment, apaguem conflictes... (...) sí és cert que potser no ets gaire sensible en el moment que ell necessita, però jo sincerament a dia d'avui amb aquest grup em trobo desbordada amb moltes coses per poder atendre altres coses que dintre de la bombolla de coses importants, per a mi, son venalitats. Per a mi són més importants les actituds conductuals, de convivència amb el món, amb l'entorn (...).” (Cas 1)

És lògic que als i les mestres els preocupi els problemes conductuals dels infants, però el primer que haurem de fer perquè desapareguin és treballar l'educació emocional. Molts dels conflictes a les escoles són degut a la frustració, o dit d'una altra manera, per una mala gestió emocional que moltes vegades es desencadena en conductes agressives. Escoltem als nens i nenes i observem-los perquè podrem evitar males conductuals si ho treballem (FAROS, San Joan de Déu, 2017).

Dins de la mateixa categoria, quant a la importància que des del centre s'ofereixi una formació als i les docents per tal de fer un bon acompanyament als infants, els cinc professionals han respost fermes que consideren molt important una formació. No obstant, el Cas 2 es contraposa a la resta considerant que cada tres anys és suficient. Mentre que,

la resta de professionals entrevistats considera que la formació s'hauria de fer de forma continuada i reciclada.

“ Sí, sobretot com a mestra inicial. Una formació que s'hauria d'oferir no només com a educació continuada sinó que hauria d'haver, no sé... com ara que l'EAP vingues i t'assessorés i que tot el claustre hi hagués de ser, no només una cosa voluntària. Dir, mira, cada tres anys toca xerrada.” (Cas 2)

“ Totalment. La formació continuada del professional és primordial no, lo següent. Perquè a vegades et trobes a mestres de seixanta anys que ja veuen la jubilació i fan les coses com trenta anys endarrere.” (Cas 3)

“ Sí, ja que tenim un graduat de quatre anys que no hi ha aquesta assignatura, on ens donen molta matèria (ens vomiten molt i tenim exàmens), i no està gens contemplat una educació emocional pels alumnes. (...) Seria molt important tenir una formació que anéssim aprenent, ens fessin seminaris i ens proporcionessin eines per tal de poder treballar-ho amb els nostres nens i nenes.” (Cas 4)

“ Sempre i de manera reciclada, ja que estem en canvis continus.” (Cas 5)

M'agradaria fer un incís important al Cas 4 que explica que a la Universitat no els formen per treballar les emocions a l'aula ni està gens contemplada l'educació emocional. Pel que ens confirma que dins del Pla d'estudis de Grau en Mestre/a d'Educació Primària, no hi ha hagut cap formació que tracti aquest tema. Pel que significa que pots sortir del Grau de Magisteri en Mestre/a d'Educació Primària sense tenir cap coneixement ni recurs sobre com treballar les emocions, i dintre d'aquestes: el dol, la mort, les pèrdues i la frustració dins l'aula.

Quan a l'objectiu 1 de la categoria de recursos referent a les pautes i recursos amb els que treballen, quatre dels entrevistats exposen que no són suficients per tal d'acollir i fer un bon acompanyament als alumnes en les pèrdues i per tant, en l'acceptació de les adversitats. No obstant, el Cas 3 comenta que les pautes i els recursos sí que els tenen, però el que no tenen és temps per anar a parlar sobre la pèrdua ni el nivell emocional que tenim actual.

“ Tinc les meves que he creat per a mi (...), no tinc extres de formació.” (Cas 1)

“ No. A mesura que vas creixent i vas madurant vas agafant eines (...), és el teu dia a dia el que t'acaba formant, i el teu interès.” (Cas 2)

“ No. Jo no tinc recursos. Puc tenir experiència o més tacte amb els alumnes però material pedagògic no en tinc.” (Cas 4)

“ No. El que tinc és l'experiència de tots aquests anys.” (Cas 5)

En el primer i segon objectiu de la categoria de intervenció que consisteix en analitzar com es treballa la tolerància a la frustració, els professionals entrevistats coincideixen en que treballar la frustració avui és molt difícil per a ells perquè estem en una societat on la immediatesa de les coses està a l'ordre del dia. El Cas 4 i el Cas 5 coincideixen en que es topen amb l'educació a casa.

“ Últimament sembla que se'ls hi està donant tots els capritxos en els nens sense haver-se d'esforçar. (...) Sembla que regalar objectes sigui com una mena de tireta, això és algo que en aquell moment l'objecte dona resultats però està clar que no.” (Cas 4)

“ (...) ens topem amb l'educació a casa, que els ofereixen i els faciliten massa les coses. Quan els alumnes es troben davant una dificultat, veiem excuses per part d'ells i des de casa.” (Cas 5)

L'èxit educatiu dels infants és que l'escola i la família vagin cap a una mateixa direcció.

Malauradament, però, les pressions socials cap a l'escola i una certa desorientació han anat tensant, en alguns casos, les relacions entre la família i els centres educatius. El repte és, doncs, intentar avançar en la proximitat i la confiança. Hem d'aconseguir una comunicació i una relació entre les famílies i els docents que permeti a l'escola explicar què es fa i per què es fa, i compartir aquells objectius que considerem imprescindibles (Departament d'Ensenyament, 2017).

Pel que fa el segon objectiu que correspon a la categoria de visió i que consisteix en constatar l'opinió sobre si la intervenció en el procés de dol hauria de formar part de l'educació emocional, els professionals entrevistats coincideixen en la resposta que l'educació emocional sí que ha d'incloure aquest treball sobre la pèrdua o el dol. Hi ha un desconeixement de les emocions i per consegüent, del dol i les pèrdues per part dels mestres. Concretament, el Cas 2 sembla que no dona la importància que realment tenen a les emocions. Tanmateix, vaig tenir la percepció que durant tota l'entrevista es contradeia amb les respostes, pel que em fa pensar que no té prou coneixement sobre la importància de treballar-ho dins l'aula.

“ Sí, la pèrdua és una emoció molt important que sovint la patim.” (Cas 1)

“ Sí, tot i que posar una hora d'educació emocional i de valors no crec que solucioni res.” (Cas 2)

“ Sí (...) aquesta educació emocional un dels pilars fonamentals ha de ser el dol (...) és una cosa que segur que hi serà, un moment o altre viuràs un dol perquè és llei de vida.” (Cas 3)

Quant a conèixer l'opinió dels i les mestres sobre l'educació emocional que es dona a les escoles (objectiu 3 de la categoria visió), quatre entrevistats coincideixen en que l'educació emocional no es treballa de manera correcta o suficient, constatant que:

“ No hi ha gaire temps per treballar l'educació emocional, jo ho he intentat i... Hi ha hagut un gran “boom” i un gran canvi. Realment l'educació emocional dona resposta a tots els seus actes (...). Si no treballes l'emoció tot lo altre et trontolla. (...) Per tant, crec que no es treballa de manera suficient o correcte.” (Cas 1).

“ No, tot i que crec que no soluciona res (...), perquè això ho treballes cada dia en cada moment. (...) Des que obrim l'escola fins que la tanquem estem gestionant emocions. Per tant, la solució no és això ni comprar un programa com el Bosc de l'Emen.” (Cas 2).

“ No, Jo puc tenir la meua manera tot i que crec que no estic del tot format (...). S'ha de destinar recursos per treballar-ho.” (Cas 3)

“ No, perquè no hi ha una formació que ens ensenyi a parlar d'això. No estem formats, de l'educació emocional se'n parla molt i està en boca de tothom però no s'està format correctament o no s'estan donant prou eines per poder-ho fer bé (...).” (Cas 4)

Aquest fet corrobora que cal una formació als i les mestres perquè com bé diu l'Anna Carpena a l'entrevista de Rodríguez (2015):

Hi ha una creença força generalitzada respecte a l'aprenentatge emocional: hi ha aprenentatge que és emocional i aprenentatge que no ho és. Creença no del tot certa si atenem al que diu la neurociència sobre la presència permanent de les emocions: no existeix la “no emoció”. El cervell emocional està sempre actiu i, per tant, tot aprenentatge és emocional.

Per concloure l'anàlisi dels resultats de les entrevistes, tenir l'oportunitat de poder entrevistar als i les professionals seleccionades per les diverses raons que he considerat adients per a la realització del treball, ha estat molt satisfactori i ha proporcionat al treball una riquesa molt important.

Durant les entrevistes, em vaig adonar que els entrevistats més joves tenen més coneixement que no pas els que tenen més anys d'experiència. Sembla, doncs, que estan més interessats perquè els seus alumnes tinguin un bon creixement personal i una bona

educació emocional, incloent la mort i les pèrdues. Tanmateix, m'agradaria fer un incís del Cas 2, ja que vaig tenir la percepció que durant tota l'entrevista es va contradir a sí mateixa intentant respondre el que jo volia escoltar d'aquella pregunta i no pas el que realment pensava sobre la qüestió.

8. Conclusió

A continuació, exposo les conclusions més importants del treball les quals estan dividides en diferents apartats. Primerament, trobem la resposta a l'objectiu principal sobre la importància de la formació dels i les mestres sobre el procés de dol a les escoles. Segonament, es desenvolupa el grau d'assoliments dels objectius. Seguidament, presento les limitacions que han anat sorgint al llarg de la recerca sobre la part teòrica del treball. I finalment, la proposta de prevenció per tal d'oferir als i les mestres eines i recursos per a un bon acompanyament als infants.

Pel que fa a l'objectiu principal del treball, es constata que els i les mestres no tenen recursos suficients per a fer un bon acompanyament als infants. El Pla d'estudis de Grau en Mestre/a d'Educació Primària ens ha corroborat que els i les professionals surten del Grau sense tenir coneixements sobre l'educació emocional, i per tant, de com fer una prevenció davant les pèrdues que pateixen els i les infants. Així que, és important testificar que els i les mestres necessiten una formació amb recursos i metodologies eficaces per actuar correctament davant la situació corresponent.

Tenint en compte els objectius marcats en l'estudi de casos, considero que s'han assolit de forma parcial, tenint en compte que alguns dels entrevistats no tenen suficient coneixement sobre el procés de dol ni recursos per a fer un bon acompanyament. Per altra banda, cap de les cinc escoles ofereixen recursos perquè els i les docents tinguin una bona formació i per conseqüent, no tenen estratègies davant d'un cas de dol deixant de banda la intervenció de l'EAP. La tècnica de recollida de dades m'ha permès evidenciar que els i les professionals entrevistats no compten amb recursos ni eines per realitzar un tractament adequat de la mort i el dol a l'escola, concretament, a Cicle Superior.

Pel que fa les limitacions, té a veure en el moment de dur a terme les entrevistes. Al llarg de les entrevistes, vaig percebre que dues mestres mostraven nerviosisme a l'hora de parlar sobre el tema de la mort, l'educació emocional i la importància de les pèrdues que és dona a les escoles. En aquest sentit, em va dificultar el procés de l'entrevista perquè en algunes ocasions, tenia la sensació que no contestaven el què jo pretenia a través de les preguntes que els havia formulat.

Una altra limitació i, per a mi, la més important, ha estat la mort de la meua àvia materna durant la realització del treball. Aquesta va ocórrer sense avisar i em va generar un gran bloqueig emocional i varies setmanes en la fase *estat en shock*, com narren alguns autors. Quan elaborava el marc teòric em resultava difícil escriure perquè no admetia que l'únic que em quedava de la meua àvia era el record. No obstant, a mesura que em documentava per a la realització del treball sobre diferents tesis o autors com Kübler-Ross, Miret i Worder, m'anava empoderant emocionalment. Puc dir doncs, que aquest treball ha estat clau per ajudar-me personalment en el procés de dol de la meua àvia. Tot i aquestes petites limitacions, cap d'elles m'ha impedit que no es pogués desenvolupar satisfactòriament la investigació.

Una vegada fet l'anàlisi dels resultats, em permet concloure que els i les mestres necessiten un recurs educatiu urgent i és per això que ofereixo una proposta d'actuació d'una pàgina web per tal d'oferir als i les mestres d'Educació Infantil eines i recursos per a fer un bon pla acompanyament.

Com he esmentat a la primera part del treball, l'elecció de la temàtica d'aquest treball d'investigació ha estat degut a les diverses experiències pròpies sobre el dol. Tanmateix, sempre he tingut un especial interès pel que fa l'educació emocional i les conseqüències que se'n poden derivar degut a una mala gestió emocional. Mai ningú m'ha parlat sobre les emocions, tot el que sé és perquè m'he documentat per compte propi. Tampoc m'han parlat mai de la mort ni de com afrontar les pèrdues significatives que he anat patint i que patiré durant al llarg de la meua vida. Tanmateix, durant la carrera de Pedagogia no es forma ni apareix en cap assignatura l'educació emocional ni la Pedagogia de la mort o del dol. No obstant, tant és el meu interès per aquests temes que vaig decidir al juny de 2018 realitzar un curs d'Orientació Psicopedagògica amb l'Àngels Miret sobre l'Acompanyament a Infants i Adolescents en les Pèrdues.

És per aquest motiu que la realització del meu treball ha estat enfocada amb el rerefons de formar els i les mestres en les pèrdues per tal de poder ajudar als i les alumnes. Fer un bon acompanyament perquè creixin i es puguin desenvolupar amb una bona educació emocional i un bon creixement personal és vital per a que esdevinguin persones felices.

9. Recurs formatiu per als docents mestres de Cicle Inicial

Degut a la mancaça d'eines i recursos pedagògics dels i les mestres de Cicle Superior, em sorgeix la necessitat d'elaborar un pàgina web com a recurs pedagògic de caràcter preventiu dirigit als i les mestres de Cicle Inicial sobre com abordar la mort i les pèrdues a l'aula.

Tot i que s'han fet treballs, hi ha molts llibres que ho tracten i, fins i tot, els Centres de Recursos Pedagògics (CRP) de les diverses comarques compten amb una maleta pedagògica del dol, encara no s'ha instaurat als centres cap tipus de recurs preventiu per als i els docents. No tinc coneixement de cap centre que ho treballi com a tal, tot i que tinc constància que els i les mestres tenen a l'abast contes, llibres, recursos i assessoraments quan la mort sacseja a algú a l'escola. És per això que veig adient fer una pàgina web preventiva d'accés gratuït oferint recursos i metodologies eficaces per a fer un bon pla d'acompanyament als i les alumnes de la mort i el dol per tal que puguin obtenir una vida emocional sana.

La mort i la pèrdua són temes durs i complexos de treballar, però és molt important que els i les professionals fem explotar la bombolla màgica de plaer, felicitat i èxit, i deixar de fugir de la lletjor, el patiment, la tristesa, el fracàs i la mort. D'aquesta manera, prepararem els i les alumnes perquè quan els arribi el moment, tinguin les seves pròpies estratègies per tal d'afrontar de la millor manera possible les pèrdues que aniran patint al llarg de la vida.

9.1. Destinataris

Com he dit anteriorment, el recurs preventiu a la mort, al dol i a la pèrdua va dirigit als i les mestres de Cicle Inicial. Considero, doncs, que a P-3 és una bona edat per començar a introduir a l'aula amb els i les infants el què és la mort. Per poc que es parli, ajudarà als i les infants a clarificar conceptes sense necessitat d'enganyar-los ni explicar-los metàfores per alleugerir-los del dolor.

9.2. Objectius

Els objectius del recurs preventiu són els següents:

- Eliminar el tabú de la mort a les escoles.
- Normalitzar i naturalitzar la mort i el procés de dol als i les infants.
- Difondre i sensibilitzar la comunitat educativa sobre com afrontar la mort i el dol.
- Fer una prevenció del procés de dol.
- Proporcionar als i les mestres d'eines i recursos per tal de poder fer front a una situació de dol dins les seves aules.
- Dotar als i les infants d'eines i recursos perquè desenvolupin les seves pròpies estratègies.
- Preparar els i les alumnes per a possibles dols.

9.3. Metodologia

La metodologia que s'emprarà en aquesta pàgina web com a recurs preventiu és la metodologia de la investigació avaluativa. Parlem, doncs, d'un projecte encaminat a resoldre problemàtiques pràctiques mitjançant l'anàlisi de l'eficiència, eficàcia i efectivitat. Aquesta, s'efectua com a resultat d'una necessitat de comprovar i avaluar novament una conclusió ja aconseguida gràcies a la prèvia investigació sobre els i les mestres de Cicle Superior.

A la pàgina web *Forma't per a un procés de dol preventiu*, s'ofereix eines i aprenentatges que són necessaris per a la societat que vivim la qual ens nega i oculta la mort, la tristesa, el dol i les pèrdues. Les metodologies que es proporcionen tenen en comú que l'usuari de la pàgina web és el protagonista del procés d'aprenentatge. No obstant, quan aquests estiguin preparats i hagin adquirit les eines necessàries per a fer un bon acompanyament, els i les protagonistes d'aquest aprenentatge passaran a ésser els propis alumnes de l'aula.

Les metodologies d'aprenentatge que s'ofereixen a la pàgina web per als i els mestres són diverses: parlem, doncs, de tallers, sessions de treball, activitats educatives, racons emocionals, lectures, articles, visualització de vídeos, pel·lícules, jocs, fotografies i música. Davant d'una pèrdua, els i les infants poden experimentar diverses reaccions, però si se'ls ofereix prèviament metodologies amb una base de valors i actituds positives, la pèrdua s'assumirà de la forma més saludable possible. "Educar és compartir,

acompanyar-nos mútuament, celebrar junts, acomiadar junts, descobrir junts en la interacció les nostres debilitats i fortaleeses” (Cortina, s.d., p. 25).

Amb aquesta pàgina web, resoldrem dues problemàtiques: la primera, fa referència a les dificultats de gestionar les emocions per part dels i les alumnes a l’hora d’afrontar una mort, una pèrdua o un dol. I la segona, fa referència als aprenentatges i recursos que els i les mestres adquiriran i que podran, doncs, dur-los a la pràctica per tal de fer un bon treball preventiu a l’aula.

9.4. Contingut

El contingut d’aquest recurs oferirà un treball sobre l’educació emocional incloent la mort, la pèrdua i el dol. “Saber gestionar les emocions marca la diferència entre la salut i les malalties, l’èxit i el fracàs i la felicitat i la infelicitat” (VEIE, 2018). Dins d’aquesta plataforma, es proporcionarà, també, recomanacions sobre possibles formacions i material pedagògic perquè els i les mestres ho tinguin a l’abast quan ho necessitin.

Tot i que aquest programa estigui encarat als i les professionals, com he esmentat anteriorment, transversalment també ho està cap als nens i nenes. És per això que, perquè els i les alumnes tinguin una bona educació emocional caldrà també que els i les mestres la tinguin. És necessari, doncs, treballar amb una base emocional on s’inclogui el treball sobre la pèrdua i el dol, i no només conèixer i treballar les emocions i els estats d’ànims de cadascú.

9.5. Avaluació

L’avaluació del recurs es realitzarà mitjançant el *feedback* amb els i les mestres. A la pàgina web apareix un formulari on s’avaluen els materials pedagògics proporcionats, la utilitat de les pàgines web (quines són més útils i quines hem de potenciar). Tanmateix, es fa partícip a l’usuari demanant quin recurs troben a faltar. Aquest formulari ajudarà a enriquir la pàgina web i a modificar-la segons les necessitats dels i les mestres.

De manera que, si comencem a trencar els tabús sobre la mort, les pèrdues, el dol, i la frustració, i comencem a treballar-ho amb els més petits, en un futur podran afrontar qualsevol situació que se’ls presenti amb una bona gestió i intel·ligència emocional. Així

que, a l'etapa adolescent i adulta no hi hauran tants bloquejos emocionals si prèviament hi ha hagut un treball favorable. Sense cap dubte, la qualitat de vida de les persones milloraria.

A continuació, adjunto l'enllaç per accedir a la pàgina web i enriquir-te:
<https://aarmerog.wixsite.com/trencantelsilenci>

10. Aportacions al bagatge de coneixement de Pedagogia

La paraula Pedagogia deriva del grec i la seva etimologia prové de *paidós*, que significa nen, i *gogó* que significa conduir, en altres paraules, guia de l'infant. Així doncs, referent a l'etimologia, diem que Pedagogia significa educació i ensenyança.

Quan vaig matricular-me al Grau, situava al pedagog en l'àmbit de l'educació, concretament en l'àmbit escolar, però a mesura que anava passant el primer curs, les assignatures van ajudar-me a esbrinar que són molt els àmbits on la Pedagogia pot intervenir. La tasca pedagògica és molt extensa i té un gran ventall d'aplicacions.

El meu treball l'he contextualitzat a l'escola perquè segons la meva experiència personal i durant el període de pràctiques, em va sorgir la necessitat d'indagar sobre com es treballa la mort, el dol i les pèrdues a l'aula. Durant els quatre anys de carrera, no s'ha mencionat en cap cas la Pedagogia de la Mort i el Dol, mentre que a l'àmbit social i de la salut es treballa perquè la viuen de primera persona amb els seus pacients. És per aquesta raó que és important que la Universitat es plantegi un canvi d'òptica sobre el Pla d'estudis de la Facultat d'Educació i Psicologia i tingui en compte que és crucial treballar la Pedagogia de la Mort i el Dol, un tema que ens és comú i ens afecta absolutament a tots i totes. Per aquesta raó, he volgut constatar en el meu treball d'investigació que els i les mestres de Cicle Superior no estan formades ni formats per a fer un bon acompanyament a l'aula en les pèrdues.

Aquest treball, doncs, desprèn dues motivacions: la primera és que els i les mestres tinguin ganes de formar-se en la mort i el dol, en el cas que no ho estiguin, ja que de segur que algun dia o altre patirem la mort. I per altra, que s'esdevingui un canvi curricular pel que fa als futurs docents. De ben segur que al llarg de la vida veurem morir algun ésser estimat o patirem alguna pèrdua significativa i hem d'estar preparats i preparades.

Penso, doncs, que en aquest treball la figura del pedagog hi té cabuda. Els i les pedagogues som necessàries per orientar, assessorar, desenvolupar, coordinar, planificar, dirigir, controlar, supervisar i avaluar intervencions en l'àmbit educatiu i formatiu, entre d'altres coses. És per això que hem de dotar als professionals de l'educació d'estratègies perquè després la transfereixin a l'aula. Educant als infants la societat avança i és per això que el

que proposo és fer créixer persones complertes i competents dotades d'estratègies per superar i viure amb entrebancs. Tanmateix, les futures generacions eliminaran el tabú de la mort i normalitzaran i naturalitzaran el procés de dol i la mort.

Dintre d'aquesta reflexió, vull remarcar la tasca professional del Pedagog en els diferents àmbits professionals d'actuació. Així que, trobo convenient que la Pedagogia de la Mort i el Dol es treballi en l'àmbit educatiu, formal, organitzacional, social, sanitari i penitenciari, ja que en qualsevol àmbit, el procés de dol pot estar present tenint en compte les pèrdues significatives explicades en el marc teòric del treball.

11. Referències bibliogràfiques i referències web

- Berlín, L. (s.d.). *El dol; Dedicat a aquells que ens han deixat però continuen vius en la nostra memòria*. Recuperat 12 de maig de 2019 de <https://elvicidellegir.wordpress.com/lectures-i-recomenacions/lectures-per-a-lacompanyament-del-dol-i-les-perdues/>
- Bisquerra, R. (2019). *Regulació emocional*. Rafael Bisquerra. Recuperat de <http://www.rafaelbisquerra.com/ca/competencies-emocionals/regulacio-emocional.html>
- Cortina, M. (s.d.). *Guia i orientacions per a l'atenció al dol dels centres educatius* [recurs web per a la igualtat i la convivència]. Generalitat Valenciana. Recuperat 24 de maig de 2019 de <https://www.cop-cv.org/db/docu/1801311553180vLtB1wC73Qz.pdf>
- Damasio, A. (1996). *El error de Descartes: La emoción, la razón y el cerebro humano*. Barcelona: Crítica
- Díaz, I. (2004). *I ara on és? Com ajudar els nens i els adolescents a entendre la mort*. Barcelona: Viena.
- FAROS, Sant Joan de Déu (2017) *Consejos para enseñar a tu hijo a tolerar la frustración*. SJD. Recuperat de <https://faros.hsjdbcn.org/es/articulo/consejos-ensenar-tu-hijo-tolerar-frustracion>
- Forés, A. i Grané, J. (2008). *La resiliencia: Crecer desde la adversidad*. Barcelona: Plataforma Editorial.
- Freud, S. (1988-1992). *Obras completas: Ordenamiento, comentarios y notas de Jame Strachey, con colaboración de Anna Freud*. Buenos Aires: Amorrortu
- Generalitat de Catalunya, Departament d'Educació (s.d.). *Escola i família*. Recuperat de <http://educacio.gencat.cat/portal/page/portal/Educacio/PCentrePrivat/PCPInici/PCPProjectesEducatius/PCPEscolaFamilia>

- Kroen, W. (2011). *Cómo ayudar a los niños a afrontar la pérdida de un ser querido: Un manual para adultos*. Barcelona: Ediciones Oniro.
- Kübler-Ross, E. (1974). *On Death and Dying* (14 impr.). New York: Macmillan
- Larrull, C. (2005). *Antropologia de la mort i el dol*. Consultat 10 d'abril des de <http://www.xtec.cat/crp-badalona/recursos/dol/llicencies/mortllicencia.pdf>
- Ledoux, J. (1999). *El cerebro emocional*. Barcelona: Planeta
- Merriam, S. (1998). *Qualitative Research and Case Study Applications in Education*. San Francisco: Jossey-Bass
- Miret, A. (2016). *El centre educatiu de dol; Guia per afrontar la mort, el dol i les pèrdues en els centres educatius*. Barcelona: Tarannà
- París, M. (2013). *El dol: un procés emocional...* (Projecte fi de Postgrau, Universitat de Barcelona, Catalunya). Recuperat de <http://hdl.handle.net/2445/48215>
- Pedrero, E. (2012). *Educación para la salud y Pedagogía de la muerte* (Tesi doctoral). Universitat Pablo de Olavide, Sevilla. Recuperat de <https://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=110185>.
- Portell, A. (2017). *Aprenentatge emocional i neurociència* [entrevista a Anna Carpena]. Centre d'Innovació i Formació en Educació. Recuperat de <https://mon.uvic.cat/cife/aprenentatge-emocional-i-neurociencia/>
- Rodríguez, P. (2015). Xavier Margarejo: "L'escola ha de servir per a la vida, i no viure-hi d'esquena" [entrevista a Xavier Margarejo]. *El diari de l'educació*. Recuperat 5 de maig de 2019 de <http://diarieducacio.cat/xavier-melgarejo-lescola-ha-de-servir-per-a-la-vida-i-no-viure-hi-desquena/>

Solanich, C. (2018). *Acompanyament de l'infant en el procés de dol i la mort: Disseny d'un protocol d'actuació en cas de mort i dol al segon cicle d'Educació Infantil*. (Treball fi de Grau, Universitat de Vic, Catalunya).

Timoneda, C. (2017). *Eduquem-nos per educar: Una guia per a l'educació emocional dels docents*. Girona: Documenta Universitària.

Universitat de Girona (2019). *Oferta d'assignatures per al curs acadèmic 2018-2019: Grau en Mestre/a d'Educació Primària*. Recuperat el 28 d'abril de 2019 de <https://www.udg.edu/ca/estudia/oferta-formativa/oferta-dassignatures?idpla=3101G0309&anyacad=2018>

Vida Escola d'Intel·ligència Emocional, VEIE (2018). Recuperat el 15 de maig de 2019 de <http://www.veie.es>

Worden, J. W. (2013). *El tratamiento del duelo: Asesoramiento psicológico y terapia* (4a ed., rev. i ampl.). Barcelona: Paidós.

Yonaida, M. (2013). *Les competències emocionals en els educadors/es socials*. (Projecte Final del Postgrau, Universitat de Barcelona, Catalunya). Recuperat de <http://hdl.handle.net/2445/47844>

ANNEXOS

Annex 1. TRANSCRIPCIÓ ENTREVISTA CAS 1

1. Sents que els i les infants han d'estar al marge quan els adults parlem sobre la mort? A partir de quina edat creus més adient començar a parlar-ne?

No. Penso que s'ha de normalitzar i fins i tot, des de ben petits a l'edat de 3 anys treballar la mort a través dels contes. És una cosa que sovint poden haver-hi històries o versions canviant finals o hi ha molts mestres reticents amb aquest tema, llavors penso que s'ha d'explicar i normalitzar igual que hi ha la vida, hi ha la mort. S'ha de fer un treball perquè religiosament la nostra cultura no ho veu i per això s'ha de treballar. Penso també que ha d'haver-hi educació alimentària o altres educacions que també han de formar part del nostre dia a dia.

Fins hi tot, penso que la mort la podríem treballar amb el cicle vital (néixer, reproducció, mort). Però clar, sempre dones molta importància al néixer i a la reproducció però com no es coneix la mort, no hi ha més enllà, no pots explicar res més, però sí que es podria focalitzar en diferents cultures i no només treballar a través de la religió, sinó a través de les emocions.

Penso que des de ben petits es pot treballar a través de contes, ja que la mort es constant, és activa. Cada dia hi ha morts i cada dia hi ha naixements. Fins i tot, aquest tema, treballar-lo. El problema és que hi ha nens més sensibles, aleshores seria treballar aquesta sensibilitat. Hi ha nens que ho passen molt malament i no ho entenen, com és una cosa tant abstracta no l'entenen perquè a casa també ho han negat. És un treball amb les famílies, és un treball doble.

2. Consideres que la mort encara és avui un tema tabú a les escoles? I a les famílies? Per què creus que és així?

Sí, però cada vegada s'està treballant més a partir de les emocions. S'està portant molt a les aules el tema emocional, la gestió emocional. Des del punt que tu portes a terme la gestió emocional, dintre de la gestió emocional, hi ha els sentiments i tens en compte com a mestre que no només hi ha uns aprenentatges, sinó que aquests aprenentatges afecten una sèrie de coses, aleshores també tens en compte el dol. Per exemple, una nena de classe tenia la seva mare ingressada la setmana passada i portava a dins una "espantamenta" molt gran. Aleshores li vaig dir que no es preocupés i que no em portés els deures aquella

setmana, que no passava res, que ella tranquil·la i que anés al seu ritme. I tots ho van entendre, llavors també és una cosa important fer-ho públic, compartir les penes i desgràcies de tots sigui públic, es comparteixi. Perquè sovint és tot discreció, però en aquesta escola no hi ha gens, tot és molt obert. Tothom sap les virtuts i les mancances de cadascú, però en altres tipus d'escoles de més "caché", doncs, clar, una persona que estigui malament és un drama.

Jo crec que sí, perquè penso que potser com a mare (no sóc mare, eh?), però potser veure patir un fill o el sentiment del fill... poder és per això, no? No sé... No tinc el sentiment de mare. Evitar el patiment dels fills.

Segons la seva regió, ells (els alumnes), quan algú es mor passen contes, ho tenen molt arrelat. Ja tenen una mica de noció del que els hi ha explicat a casa, saben que hi ha l'infern però clar, per a mi també és difícil explicar la mort saben que ells creuen en l'infern. Aleshores, els hi tinc que dir: va, expliqueu-me coses que us han explicat per després jo saber què és el que jo puc dir o fins on puc entrar.

3. Què és per a tu "un procés dol"?

Un procés de dol és un procés on ens mostrem inestables.

Penso que com animals que som, som l'única espècie que ens mantenim amb la mare enganxada des de tota la vida, fins i tot aquí a Catalunya. Aquí, tu et cries a Banyoles o a Anglès i com molt t'independitzaràs a Girona. Però no et mouràs de 20km a la rotonda. Llavors, es clar, aquesta dependència que creem nosaltres també ens ho fa més difícil... nosaltres també som una mica "masoques" en aquest aspecte. Però sí que és cert que som inestables. Quan penso en la mort de la mare, jo com adulta, a vegades quan hi penso hi ha dies que em treu la son. Penso, com podré sobreviure la mort de la meva mare? Es que no m'ho puc ni imaginar. Clar, llavors, entenc perfectament que aquestes persones....

4. T'has trobat alguna vegada davant d'un cas de dol? Com has actuat i quines estratègies has utilitzat?

Jo no m'hi he trobat mai quan parlem de pèrdua, és a dir, de mort [Aquí vaig fer un incís: quan parlem de dol no sempre parlem d'una mort]. Nosaltres aquí a l'escola notem molt el dol que passen els nens quan els pares marxen a treballar fora. A l'escola, quan hi ha el pare aquí es nota el nen més estable i més tranquil, però quan el pare marxa a treballar

a França, hi ha un canvi molt bestia amb la seva actitud. Hi ha una nena que ha estat molts mesos sense el seu pare que estava treballant a Finlàndia i ara, -uau!- quin enganxament! Estan tot el dia enganxats, són una bombolla d'amor i ara penso que potser no vaig ser capaç, no vaig saber veure que potser estava passant un dol aquesta nena, no vaig saber detectar-ho. Ara quan els veig junts, penso que l'ha enyorat molt.

5. Coneixes o has sentit a parlar de les ‘pèrdues significatives’? Me'n sabries anomenar alguna? Creus que des de l'escola se'ls hi dona la importància que realment tenen?

No, amb aquests termes no [Li explico què són les pèrdues significatives]. No, però saps què passa? En aquest tipus d'escola fem molt de treball emocionalment, treballem les emocions a diari. Aquí apaguem focs constantment, apaguem conflictes... Potser és com una arma per fer-nos més forts i sí que és cert que potser no ets gaire sensible en el moment que ell necessita, però jo sincerament a dia d'avui amb aquest grup em trobo desbordada amb moltes coses com per poder atendre altres coses que dintre la bombolla de coses importants, per a mi, són venalitats. Per a mi, són més importants les actituds conductuals, de convivència amb el món, amb l'entorn amb l'escola, que no pas que hagin de... si perds un bolígraf... té, un altre, no passa res! Ja sé que no és el mateix si passés amb una cama, eh?

6. Malauradament la quotidianitat d'aquestes pèrdues significatives ha fet que no es posin a primera línia quan parlem de dol, i no parlar d'elles amb normalitat converteix als infants amb tsunamis emocionals que moltes vegades es desencadenen en la frustració. Què en penses de no parlar amb normalitat sobre la quotidianitat de les pèrdues significatives?

Jo una mica conscient sí que ho sóc perquè jo sóc una mica així... Jo sóc una persona que diu, no passa res...i vaig tirant endavant. Però hi ha un dia que exploto i ploro. L'altre dia mateix em va passar, hi va haver-hi una situació en un context que jo estava lluitant i lluitant perquè funcionés i portava temps ‘matxacant-t'ho’ i un comentari que en aquell moment no era transcendent em va fer explotar. Penso que sóc una mica bomba en aquest sentit, però penso també que són caràcters perquè hi ha nens que a vegades no tenen la necessitat d'explicar res mai perquè ells mateixos són resolutius... o gent com jo, que X temps he de fer X *resets*. Però, també, pot ser una part més emocional o més sentimental. Estaria bé tenir una formació.

I què en penses de no parlar sense tabús sobre les pèrdues?

Penso que encara ens queda molta feina per fer. Però com a mestra, ens falten hores, recursos i formacions per actuar com hauríem.

7. Com a docent, com creus que afecta a l'infant un dol mal gestionat o no tractat? O dit d'una altra manera, una pèrdua significativa no treballada.

Afecta a l'infant amb sentiment de ràbia, incomprensió i en males conductes. Es fan els forts però també necessiten recolzament.

8. Des de l'escola us han fet alguna formació sobre l'acompanyament als infants en les pèrdues per tal de convertir la frustració en aprenentatge? Si és qui sí, quan de temps fa d'això? Si és que no, t'agradaria que us vinguessin a explicar com fer un bon acompanyament i proporcionar-vos eines per poder actuar?

No. Sí, tot el que sigui formació sí, a mi m'agrada, no tinc cap problema. Igual que m'apunto a altres cursos d'altres temàtiques o coses així, a mi sí que m'agradaria.

És molt interessant el tema del dol perquè nosaltres l'associem a una mort, però també ho és quan perdem un "ninu". Jo a vegades m'he enfadat molt perquè he perdut una cosa que m'encantava. Jo no perdonaré a dia d'avui a la meva mare que em va perdre uns pantalons que m'encantaven i me'ls va llençar, no l'he perdonat mai.

9. Consideres que tens prou pautes i recursos per tal d'acollir i fer un bon acompanyament als alumnes en les pèrdues i per tant, en l'acceptació de les adversitats? Si és que sí, què seria per a tu fer un bon acompanyament?

Tinc les meves que he creat per a mi i que puc donar a la meva mare, a la meva germana, a la gent propera... i seria les mateixes que establiria la lògica, la coherència, l'ètica... però no tinc eines extres de formació.

10. Malauradament molts infants tenen tot el que demanen i quan no ho aconseguen els provoca angoixa o ansietat a causa de la frustració. Creus que des de l'escola es treballa l'actitud a tolerància a la frustració, o dit d'una altra manera, la cultura de l'esforç...? Si és que sí com? I si és que no, per què ho creus?

La cultura de l'esforç la intento incentivar molt quan veig uns bons resultats, els hi dic: veus, jo ja he vist que havies fet uns canvis, t'he vist i sabia que els exàmens anirien bé.

I quan no ho aconsegueixen?

També els hi faig veure. Com no t'has esforçat i ja feia dies que t'estava avisant... No amenaço mai en dir-ho a la mare, simplement aviso. Ho estàs veient? Després quan tinguis la nota poder no estaràs tant content perquè estàs canviant, això abans no ho feies, tu mateix, sigues conscient.

11. Des de fa un temps l'educació emocional s'ha posat de moda a les escoles, creus que es treballen de manera correcte o suficient? Si és que sí, per què? I si és que no, quina creus o com creus que seria la millor manera de treballar-la?

No hi ha gaire temps per treballar-la l'educació emocional, jo ho he intentat i... Hi ha hagut un gran "boom" i un gran canvi. Realment, l'educació emocional dóna resposta a tots els seus actes, la seva part emocional és el que els mou, una persona la mou l'emoció. Si no treballes l'emoció tot lo altre et trontolla. Per tant, crec que no es treballa de manera suficient o correcte

Si tu a diari fas una feina, "matxaques" amb el mateix tema cada dia.... si els hi preguntes els nens què vol la Mariona per a vosaltres? Respondran tots que siguem feliços i que estiguem contents. Perquè és un "matxaque" una mica sectari. Perquè jo els involucro que jo el que vull és que sigueu feliços, que visqueu en llibertat, que us sentiu estimats per on viviu, que estigueu integrats³, que coneixeu la cultura, vull dir...tot. Quan puc en algun moment ho torno a introduir, ho introduixo molt i ja els hi ha entrat a dintre.

Creus que el dol s'hauria de treballar a diari a les escoles?

Sí, i tant. Però no sabia trobar hores per introduir-lo...

12. L'educació emocional hauria d'incloure aquest treball sobre la pèrdua o el dol? Què en penses? Com ho veus?

Sí. La pèrdua també és una emoció molt important i que sovint la patim.

13. A partir de quina edat creus que es pot començar a treballar les emocions? A Cicle Superior, com treballau l'educació emocional dins l'aula?

Des de ben petits, des que s'escolaritzen a p-3. A Cicle Superior treballem l'educació emocional a diari, a cada hora.

14. Com a mestra, veus que la frustració estigui a l'ordre del dia a les aules? Si és que sí, com la treballeu?

Sí, sobretot la gelosia i la frustració. La mentida, la realitat que es pensen. La treballem amb el dia a dia parlant amb els alumnes.

15. Creus que és de gran importància que des del centre s'ofereixi una formació als i les docents explorant metodologies més eficaces per tal de fer un bon acompanyament als infants?

I tant. Com a mestra, quan tanques la porta de l'aula et sents sol i no tothom és apte per gestionar les emocions. Hi ha molts mestres que potser no tenen caràcter o no tenen prou eines... Jo quan vaig arribar a aquesta escola vaig pensar: ostia, això no és com l'any passat, apreta't el cinturó i fote't a currar que hi ha molta feina. I quan pilles el rotllo ja estàs a dintre.. i ja està, però costa.

Annex 2. TRANSCRIPCIÓ ENTREVISTA CAS 2

1. Sents que els i les infants han d'estar al marge quan els adults parlem sobre la mort? A partir de quina edat creus més adient començar a parlar-ne?

No. La mort no n'hauria de ser un tabú i hauria de formar part del mateix currículum, igual que parlem sobre la vida parlar-ho sobre la mort i tractar-la amb normalitat.

Penso que es pot parlar de la mort a partir de totes les edats. Jo tinc una filla de tres anys i ja en parlem de la mort. Quan es mor un insecte li dic que s'ha mort i li remarco que no està dormint perquè després arriben confusions. No tothom que està dormint vol dir que està mort, s'ha d'aclarir conceptes des de petits. A cada etapa evolutiva hi ha un procés i suposo que respectant aquest procés treballar-ho segons el grau de maduresa de cada edat. Jo crec que s'ha de treballar sempre.

2. Consideres que la mort encara és avui un tema tabú a les escoles? I a les famílies? Per què creus que és així?

Crec que és un tema tabú però que mica en mica el professorat ens estem obrint una mica a treballar-ho, i intentem buscar recursos de tipus: curts, contes, pel·lícules que també ho treballen per enfocar-ho a l'alumnat. Tabú sí, però que cada vegada amb més normalitat.

Jo penso que sí perquè et vols estalviar un patiment, però alhora penso que si jo m'hi hagués de trobar amb la meua filla li diria curt, sense donar moltes explicacions però li diria. També depèn el grau de proximitat de la persona, però crec que s'ha d'anar treballant.

Amb les famílies en general jo crec que sí és tabú, però en general moltes famílies també comencen a demanar com afrontar-ho perquè jo m'he trobat com a mestre que per temes de càncers o malalties que no han acabat en mort, però que hi ha un procés de dol, de dolor, com ho poden orientar i plantejar? Penso que les famílies cada vegada tenen més interès per tractar-ho bé. Què costa? Molt, perquè és dolorós i no remou només per a tu, sinó pels altres. Jo crec que mica en mica anem pel camí d'avançar i que no és com abans que havies d'anar de negre. Això ja no es fa. Són processos.

Considero, doncs, que és així per evitar el dolor i perquè potser no hi ha pedagogies o no hi ha recursos per com enfocar-ho tu. Perquè després quan tu li expliques als pares alternatives et diuen: ostres, no m'ho havia plantejat. Els i diem: aneu alerta a l'hora de dir-li que l'avi va anar a dormir i ja no va venir perquè després els nens acostumen a tenir problemes per anar a dormir, pateixen psicosis. Mica en mica vas fent taca d'oli amb les famílies i es va escampant, per tant, estem en evolució. Ja no només a l'escola sinó que a casa també està evolucionant. Està molt bé que la família i l'escola tinguin una bona comunicació, perquè s'agraeix molt quan la família et comunica que hi ha un familiar malalt a casa. Aleshores entenem molt bé perquè aquell alumne no estava gaire concentrat aquella setmana, o no tenia ganes de jugar... Després t'expliques moltes coses i li dones aquest marge a ell de respecte i no de pena.

3. Què és per a tu "un procés dol"?

És una etapa que no acaba mai perquè malauradament jo m'hi he trobat amb situacions i el dol, per exemple, quan es va morir la meua àvia, la meua mare va passar una època molt difícil però es que encara avui al Nadal plora. El dol encara el té allà i no el deixarà mai, per tant, el dol és un procés que t'acompanyarà tota la vida. Ara bé, com tu el tens encarat a la teua vida quotidiana es el que farà que tu visquis millor o no, portant aquesta motxilla.

4. T'has trobat alguna vegada davant d'un cas de dol? Com has actuat i quines estratègies has utilitzat?

Sí, dols per gent de la meua edat o de la meua quinta i també el cas d'un mestre de l'escola, pares de l'escola i gràcies a Déu mai m'he trobat amb alumnes, però sí. El cas més greu va ser el cas del mestre que, vam arribar dilluns i no es va presentar a l'escola. Era perquè el cap de setmana va anar a la muntanya, va caure i va morir. Vam haver de treballar tot el tema del dol amb l'alumnat perquè els dimarts van arribar i ja s'havia escampat. I deien: què ha passat amb en Bernat? On és en Bernat? En Bernat és mort! I haver de treballar això a l'escola va ser molt i molt dur.

Va anar molt bé perquè dilluns va passar i dimarts al matí l'escola va romandre tancada i va venir l'EAP (Equip d'Assessorament Pedagògic), un psicòleg i ens van fer una mica de pautes. El dimarts a la tarda vam obrir i van arribar els nens amb totes aquestes preguntes amb màxima naturalitat però no passava res. Jo també estava trista perquè era

un company i si se'm va caure una llàgrima no passava res. Sobretot posar-li nom: "en Bernat ha mort". Vam pactar amb les classes quina estratègia utilitzar, a través d'un conte, una cançó... i després vam oferir a les famílies (fora d'horari escolar) diferents sessions amb psicòlegs (com si fossin taules rodones) on la gent podia venir i manifestar la seva por o les seves sensacions. I pels mestres també vam fer algunes sessions de grup. També vam fer com una mena de altar o racó, on la gent li podia fer dibuixos, escriure, deixar un missatge...

5. Coneixes o has sentit a parlar de les "pèrdues significatives"? Me'n sabries anomenar alguna? Creus que des de l'escola se'ls hi dona la importància que realment tenen?

No [Li explico què són les pèrdues significatives]. No, potser en aquestes no incidim tant. I penso fins hi tot a casa i tampoc li dono la importància que realment tenen. Ara em fas pensar sobre el "dudu" de la meua filla quan el va perdre, el vaig buscar un dia però no més. Jo li deia: ha arribat el dia de treure el "dudu", és més practicitat...

6. Malauradament la quotidianitat d'aquestes pèrdues significatives ha fet que no es posin a primera línia quan parlem de dol, i no parlar d'elles amb normalitat converteix als infants amb tsunamis emocionals que moltes vegades es desencadenen en la frustració. Què en penses de no parlar amb normalitat sobre la quotidianitat de les pèrdues significatives?

No parlar-ne és posar pals a les rodes. A priori, penso, tantes coses que tenim que ja no saps quina és la més prioritària. Perquè si poséssim una quotidianitat d'això, després vindria una altra cosa i diríem, això també és molt important! Falten hores i falta temps. Hem de pensar que els mestres a part de les pèrdues significatives tenim mates, català, medi, projecte... arriba un punt que és molt difícil. No tot és responsabilitat de l'escola, sinó que ens hauríem de recolzar amb la família. Nosaltres arribem fins a un punt i llavors la quotidianitat caldria més que des de casa acabessin de rematar-la. Però sí que és cert que desconeixia que les pèrdues significatives és el que ens fa anant omplint la motxilla i després explota. Per tant, sí que és cert que falta formació com a mestre, com a casa, falta cultura.

**7. Com a docent, com creus que afecta a l'infant un dol mal gestionat o no tractat?
O dit d'una altra manera, una pèrdua significativa no treballada.**

Jo ara penso en la pèrdua associada a un familiar, amb un pare o una mare i que no ho has pogut gestionar bé. Això t'arrossega tota la vida i es desencadena en males conductes. Aquí a l'escola tenim un cas amb un nen i ara està desenvolupant males conductes, com *Hermano mayor*. T'arrossega de per vida segur. Et deuen sorgir moltes preguntes i has de passar per una sèrie de fases com la negació, etc.

8. Des de l'escola us han fet alguna formació sobre l'acompanyament als infants en les pèrdues per tal de convertir la frustració en aprenentatge? Si és qui sí, quan de temps fa d'això? Si és que no, t'agradaria que us vinguessin a explicar com fer un bon acompanyament i proporcionar-vos eines per poder actuar?

No, accentuant aquesta excepció d'aquest mestre que es va morir, no. En aquesta escola actualment no, però a l'altra escola que és on va passar lo del mestre sí que ens van atendre, i després a una altra escola on vaig estar, la mestra d'educació especial, com que hi va haver el cas de la mort d'una mare de càncer, sí que ens va fer com una mica de xerrada de què havíem de detectar i ens va fer un recull de suggerències d'enllaços, contes...

Sí. No obstant, penso que això hauria d'anar dins de la formació com a mestra perquè normalment això t'arriba quan ja ha passat el cas, llavors, és quan t'adones de tot el que podries haver treballat i no has fet, o fins hi tot a casa. Però, això, com a mestra hi hauria d'haver un bloc per treballar-lo, igual que hi havia un bloc d'educació mediambiental, doncs que haver-hi l'educació de les emocions i en un dels blocs, el dol perquè cada vegada ens ho trobem més.

9. Consideres que tens prou pautes i recursos per tal d'acollir i fer un bon acompanyament als alumnes en les pèrdues i per tant, en l'acceptació de les adversitats? Si és que si, què seria per a tu fer un bon acompanyament?

No. A mesura que vas creixent i vas madurant vas agafant eines i quan has passat una sèrie de coses, les incorpores a la teva manera de ser i quan t'hi trobes dius: vale, tinc això i això. És el teu dia a dia el que t'acaba de formar, i el teu interès.

10. Malauradament molts infants tenen tot el que demanen i quan no ho aconseguen els provoca angoixa o ansietat a causa de la frustració. Creus que des de l'escola es treballa l'actitud a tolerància a la frustració, o dit d'una altra manera, la cultura de l'esforç...? Si és que sí com? I si és que no, per què ho creus?

Costa molt amb la immediatesa de les coses. Som una societat que tot ho volem ara, llavors preveure que l'esforç que estàs fent avui serà per unes notes que tindran d'aquí tres mesos pues, ja ho faré el dia abans de l'examen o de l'informe portar-me bé. Llavors, és un hàbit que costa i que s'ha d'inculcar molt des de casa, tot i que és veritat que nosaltres els tenim moltes hores.

La generació en general, a la que hi ha un primer obstacle, no em surt, no puc. Com que no puc? Va, espavila! Va que tu pots! La qüestió és ser fermes. Penso però, i recalco que el problema ve donat des de casa.

11. Des de fa un temps l'educació emocional s'ha posat de moda a les escoles, creus que es treballen de manera correcte o suficient? Si és que sí, per què? I si és que no, quina creus o com creus que seria la millor manera de treballar-la?

No, tot i que jo crec no soluciona res perquè això ho treballes cada dia, en cada moment, en cada situació que passa, des que obrim l'escola fins que la tanquem estem gestionant emocions. Per tant, la solució no és això ni comprar un programa com *el bosc de l'Emen*, però sí hi ha una milloria respecte els 13 anys que treballo, cada vegada es treballa millor. Queda molta feina per fer.

Molta feina en la formació inicial dels mestres, de divulgació amb les famílies perquè a vegades és com un "ellos contra nosotros" i cap és millor que l'altre, sinó que ens hem d'acompanyar i anar tots junts cap a una mateixa línia. Però que falta molta feina de nosaltres explicar nosaltres què fem, que ells ens vulguin escoltar (no com enemics perquè a vegades sembla que nosaltres vulguem allisonar del que fem i els altres se senten malament), sinó anar tots junts. Sembla que dir que a l'escola treballes les emocions dóna *caché*.

Com treballem l'educació emocional?

La treballem amb molts de debats, assemblees, a vegades es poden crear treball de dinàmiques de jocs per conèixer-nos, per exterioritzar els sentiments o treballar un

sentiment en concret i a partir d'aquí, buscar situacions que tu t'hi fan pensar i com ho vas fer en aquell moment...

Com a eix d'escola, treballem amb el *Sigues tu*, que és un programa de Dipsalut que hi ha una sèrie de temes que treballa diferents perspectives, la part més interpersonal, intrapersonal... els nens tenen quaderns on sorgeixen situacions amb personatges i està bé perquè a partir d'alguna situació del quadern podem treballar-ho a l'aula si ja ha passat una situació semblant, o no. Serveix una mica d'excusa per introduir a vegades temes que a l'escola no tocaria, com és per exemple abusos sexuals, doncs aquí hi ha una situació amb preguntes.

12. L'educació emocional hauria d'incloure aquest treball sobre la pèrdua o el dol?

Què en penses? Com ho veus?

Sí. És súper important poder treballar el dol de manera constant a les escoles perquè és una cosa activa, tot i que posar una hora d'educació emocional i de valors no crec que solucioni res.

13. A partir de quina edat creus que es pot començar a treballar les emocions? A Cicle Superior, com treballeu l'educació emocional dins l'aula?

Des que neixen. A Cicle Superior treballem a través dels quaderns de Dipsalut.

14. Com a mestra, veus que la frustració estigui a l'ordre del dia a les aules? Si és que sí, com la treballeu?

Sí, i tant. Els hi falten eines, no hi estan acostumats. Reitero una mica lo d'abans, com que a casa poder no hi és aquest treball, tu com a mestre fas el paper de dolent i després explota tot. I dius, però si és una tonteria... i t'estàs posant així? A casa t'ho aguanten? Perquè jo no t'ho aguanto! Tu li fas això a la mama? Jo no li aguanto a la meva filla de 3 anys t'ho aguantaré a tu... vinga va, ves cap allà!

Costa molt treballar-la perquè no la toleren gents. A vegades tens la serenitat, calma o el diàleg de dir va, ho treballem d'alguna manera, però altres vegades dius vinga va això ja és de nen petit, ja no t'ho puc tolerar. Quan t'ho he explicat cinc vegades diferents ja no t'ho puc tolerar.

15. Creus que és de gran importància que des del centre s'ofereixi una formació als i les docents explorant metodologies més eficaces per tal de fer un bon acompanyament als infants?

Sí, sobretot com a mestra inicial. Una formació que s'hauria d'oferir no només com a educació continuada sinó que hauria d'haver no sé... com ara l'EAP que vingués i t'assessorés i que tot el claustre hi hagués de ser, no només una cosa voluntària. Dir, mira, cada tres anys toca xerrada.

El que trobo que hi hauria de ser és l'accés a un psicòleg gratuït pels mestres i per l'alumnat perquè si que és veritat que podem derivar al CSMIJ, però, es clar, el CSMIJ et dona hora en vista tres mesos i potser en un curs el veuen 2 vegades o fins i tot 3, però ja seria un regal i amb això no és pot fer teràpia. S'hauria d'incloure aquesta educació, afegir la figura d'orientador. Fins i tot, que hi haguessin més accessos públics per derivar els casos més greus.

Annex 3. TRANSCRIPCIÓ ENTREVISTA CAS 3

1. Sents que els i les infants han d'estar al marge quan els adults parlem sobre la mort? A partir de quina edat creus més adient començar a parlar-ne?

No. La mort és una de les realitats totals que tenim a la vida, és a dir, tothom neix i tothom mor.

A qualsevol edat en el que es trobi el cas, des de ben petits. Òbviament, es parlarà més si és un nen més gran, però si és un nen petit de pocs anys, si es mor un avi també se n'ha de parlar no s'ha d'amagar. Mira, en aquesta vida naixem i morim i ha arribat el moment d'aquesta persona.

I quan no es mor una persona, a quina edat creus que es podria començar a parlar sobre la mort?

A qualsevol, des de ben petits. És com a quina edat comences a parlar de la platja? Doncs de la mort hauria de ser igual.

2. Consideres que la mort encara és avui un tema tabú a les escoles? I a les famílies? Per què creus que és així?

Sí però cada vegada menys perquè també depèn dels casos, de la proximitat de la mort que hagi tingut cada grup aula, però... Bueno, hi ha mestres i professors que els hi costa molt parlar d'aquest tema.

Crec que a les escoles és tabú perquè és un tema delicat, hi ha sentiments molt importants i tu com a mestre no vols cagar-la, però no hauria de ser així. De fet, personalment jo la cago sovint amb aquest tema perquè en parlo.

Depèn de quina família. Però sí, és un tema tabú en el sentit de 'ai que no ho passi malament, ai el nen que no pensi malament...' i s'ha de tractar amb total normalitat.

3. Què és per a tu 'un procés dol'?

Un procés de dol és aquell procés de quan tens un sentiment dolorós ja sigui per una mort, una ruptura, un accident, el que sigui, que et crea un sentiment advers, de tristesa, de por, negatiu. És el temps necessari que per cada persona és diferent, sigui més curt o més llarg, intermitent, en el qual psicològicament i emocionalment tornes al teu estat d'ànim normal,

alegre sense que predominin els sentiments adversos com la tristesa, la por, la depressió, etc.

4. T'has trobat alguna vegada davant d'un cas de dol? Com has actuat i quines estratègies has utilitzat?

Vàries vegades. En cas de mort de familiars, morts d'amics i òbviament el cas d'alguna ruptura amb la meua parella.

Per a mi el pitjor procés de dol encara que potser sembli o soni egoista, va ser quan vaig tallar amb la meua ex parella. Va ser el pitjor procés de dol que havia passat perquè era una relació llarga i jo necessitava marxar, i vaig anar de colònies. Vaig anar amb un col·lega a la muntanya, és a dir, sortir de la meua zona de confort, de la meua zona pròxima que em recordes aquest sentiment i respirar. En el cas de dol per mort, en el cas dels familiar ha sigut fàcil, per a mi que es mori una persona gran de més de vuitanta anys que ha viscut la seva vida i malauradament estava malaltona, doncs ja descansa tranquil·lament, descansen tots, i pobreta o pobret el trobem a faltar però ell ja ha fet la seva vida. En el cas dels amics, sí que ha estat més dur però bueno, amb el suport dels amics, sobretot m'ha tocat fer el suport a la família d'aquestes persones, de varis casos... Bueno, parlar amb gent, compartir sentiments, explicar com et sens, com es sent... distreure't, jugar, caminar, respirar en la natura, són estratègies per fugir d'aquests sentiments.

5. Coneixes o has sentit a parlar de les 'pèrdues significatives'? Me'n sabries anomenar alguna? Creus que des de l'escola se'ls hi dóna la importància que realment tenen?

Sí, bueno... el significat exactament no el sé, però imagino que són pèrdues importants per a tu mateix.

Sí, com he dit abans. La ruptura d'una parella, un amic que s'ha mort...

Menys de la que se li hauria de donar perquè partint de base de que el sistema educatiu només gairebé està per una intel·ligència que és la intel·ligència acadèmica, la intel·ligència sentimental i totes aquestes les deixem molt de banda en el sistema educatiu espanyol i català. Per tant, partint de que el sistema és molt difícil, tu com a docent has

de donar hores extres a la persona, que ja es fa eh? Però moltes vegades no hi ha prou com per donar el suport o la importància que es necessita en aquests casos.

6. Malauradament la quotidianitat d'aquestes pèrdues significatives ha fet que no es posin a primera línia quan parlem de dol, i no parlar d'elles amb normalitat converteix als infants amb tsunamis emocionals que moltes vegades es desencadenen en la frustració. Què en penses de no parlar amb normalitat sobre la quotidianitat de les pèrdues significatives?

És un error. Per què es pot parlar de que hi ha hagut un atemptat? Per què es pot parlar de que he anat a comprar una samarreta? Per què es pot parlar de que el Barça ha guanyat una Champions? Per què es pot parlar de que ha arribat l'estiu i podem anar a la platja? I no es pot parlar d'una ruptura, d'una mort... 'ai no en parlis que el nen es sentirà malament' No, tornem a lo que dèiem, és un tema tabú i el sistema educatiu només està enfocat a el tema de la conducta i la intel·ligència.

7. Com a docent, com creus que afecta a l'infant un dol mal gestionat o no tractat? O dit d'una altra manera, una pèrdua significativa no treballada.

Pot afectar en el seu rendiment acadèmic, emocional, pot afectar també a la relació amb els amics. Bueno, pot comportar una depressió si no es treballa correctament i moltes vegades els docents o els pares tenim, bueno tenim... jo crec que en el meu cas no però pot ser que a vegades em passi, però fa por dir que el teu fill ha d'anar al psicòleg perquè pensem que el nostre fill està boig i no, anar al psicòleg no vol dir estar boig. Si a tu et fa mal el genoll aniràs al traumatòleg, si et va mal l'orella aniràs al otorrino, doncs ostres! Estic malament emocionalment, per què no vaig al psicòleg? Doncs a vegades hem d'ocórrer al professional de l'àmbit aquest que en sap més que nosaltres per poder tractar-ho, tot i que nosaltres tenim eines com a docent per fer-ho. Tenim el temps? Això ja és molt més difícil, però les eines les tenim per tractar des del nostre coneixement.

8. Des de l'escola us han fet alguna formació sobre l'acompanyament als infants en les pèrdues per tal de convertir la frustració en aprenentatge? Si és qui sí, quan de temps fa d'això? Si és que no, t'agradaria que us vinguessin a explicar com fer un bon acompanyament i proporcionar-vos eines per poder actuar?

No. Sí, seria molt interessant perquè és una cosa que passa. Fa un mes a un alumne meu se li va morir la mare.

I què vau fer com a docents?

Doncs es va parlar a classe, es va intentar parlar sobretot que els alumnes tinguessin tacte amb l'alumne afectat, però es va tractar d'una forma una mica... bé, l'escola ho va voler tractar una mica amb secretisme, tot i que es va parlar, però perquè la família ho va voler així. Aleshores, també s'ha de respectar en aquest cas la família, però pel mateix tema tabú, per protegir el nen. En aquest cas, es podia haver tractat millor del que es va fer, tot i que crec que es va fer un bon treball.

9. Consideres que tens prou pautes i recursos per tal d'acollir i fer un bon acompanyament als alumnes en les pèrdues i per tant, en l'acceptació de les adversitats? Si és que sí, què seria per a tu fer un bon acompanyament?

Jo crec que els recursos i pautes els tenim, el que no tenim és temps, és moments, és que l'alumne i el mestre puguin perdre una hora de fer classe de mates, d'equacions de segon grau per anar a parlar de la pèrdua, per anar a parlar del nivell emocional que tenim actual, etc.

Com has adquirit aquests recursos? És a dir, durant la teva formació com a mestre t'han donat recursos o els has adquirit amb l'experiència?

Amb la meua formació de mestre molts recursos sobre aquests temes no n'he tingut, però he fet formacions fa anys i amb l'experiència. Als mestres no ens donen una formació en concret, o potser te la donen amb coberta però no.

Fer un bon acompanyament seria intentar parlar amb l'alumne, que l'alumne s'obri, tot i que no cal que s'obri totalment, que s'expressi, que pugui plorar, riure, cridar, desfogar-se, que pugui expressar-se, que pugui treure amb tu el que amb els amics no pot treure per vergonya, o no vol treure-ho a casa perquè la família no es senti encara pitjor, doncs tu com a persona responsable i com a docent en aquest cas, doncs puguis fer aquest acompanyament, aquesta ajuda. L'acompanyament ha de ser una ajuda. Si aquest alumne vol jugar als escacs doncs jugarem als escacs, si vol anar a córrer, anirem a córrer, si vol parlar, parlem. Per a mi això és un bon acompanyament.

10. Malauradament molts infants tenen tot el que demanen i quan no ho aconseguen els provoca angoixa o ansietat a causa de la frustració. Creus que des de l'escola es treballa l'actitud a tolerància a la frustració, o dit d'una altra manera, la cultura de l'esforç...? Si és que sí com? I si és que no, per què ho creus?

Aquí entra un tema molt diferent al que hem estat parlant fins ara. Jo crec que des de l'escola, amb la meva experiència, jo crec que sí que es treballa. El problema és que això si es treballa durant unes hores a l'escola i després no hi ha un seguiment a casa, ja pots fer tu com a mestre o com a professor, com a pedagog tota la feina que vulguis del món, que si a casa com a pares i mares no hi ha un seguiment de la cultura de l'esforç, ja pots picar pedra que és molt difícil que un alumne o un adolescent o un infant entenguin la cultura de l'esforç i les coses no passen perquè sí, s'han de fer perquè algú te les està fent o perquè tu les has fet.

I com la treballem a l'escola? Per exemple, el simple fet de: l'escola està neta sempre quan arribeu no? Fem tallers de plastilina, de tallar cartolina, de fer murals, de cola, i queda la classe bruta. Doncs ajudem a recollir perquè demà puguem tornar a tenir l'escola neta i ajudar a les persones que netegen.

Quan parlo de la cultura de l'esforç em refereixo més a la frustració, a com es treballa la tolerància a la frustració? Tu que ets mestre d'educació física, segur que la frustració la veus sovint quan els alumnes perden algun joc.

Sí, però jo entenc l'educació física i a vegades el tema de l'activitat física, més que el guanyar i el perdre, que és molt important saber guanyar i saber perdre, i es frustren molt, jo no els hi demano a vegades: ostones, aprovareu si feu un gol. Jo els hi demano que aprovin i que treballin bé el cos, la musculatura, que entenguin que el cos s'ha d'entrenar com la ment. Aleshores, intento que la frustració de la victòria i la derrota, perquè a vegades la victòria pot comportar una frustració per x motiu, desaparegui, la intento fer desaparèixer. Que sí, és molt important la competitivitat, però sí, és molt important treballar el saber perdre i el saber guanyar, però crec que és molt més important la salut de l'organisme. Llavors, crec que a vegades el problema no és que treballem la frustració, sinó que els nens es frustren massa aviat i per masses tonteries. I que per exemple, com a mestre d'educació física, potser no està prou ben enfocat a nivell docent, a nivell de sistema com hauria d'estar. Tornem a lo mateix, potser només volem la intel·ligència de saber controlar la pilota amb el peu, fer un bon llançament de bàsquet i deixes de banda

l'educació emocional que per mi entra dins de l'educació física, l'educació corporal, la bona postura, la bona tonificació... moltes coses que es deixen de banda, en alguns casos, en el món de l'educació física.

Jo, en el meu cas, la cultura de l'esforç la intento portar molt cap aquest tema perquè els meus alumnes canviïn la idea de l'educació física que tenen, que no és una educació física militar, com en alguns casos es donen avui dia quan la mili fa molts anys que ja no es fa, i portar-la cap al camp de la salut, ja que és que es molt necessari que l'esport i la salut estiguin relacionats, i treure la frustració. Treballar mentalment i a poc a poc, tot arribarà, amb ganes, intentar el no defallir, més que la frustració de guanyar i perdre, dels resultats, perquè és una societat molt resolutiva, ho volem tot ja. Surto de la carrera i vull una feina ja, i que aquesta em pagui tres mil euros o sinó, no treballaré. Doncs no, això no passa.

11. Des de fa un temps l'educació emocional s'ha posat de moda a les escoles, creus que es treballen de manera correcte o suficient? Si és que sí, per què? I si és que no, quina creus o com creus que seria la millor manera de treballar-la?

No. Jo puc tenir la meua manera tot i que crec que no estic del tot format com per poder-te contestar. Penso que l'educació emocional hi ha d'haver una base que penso que això s'ha de fer amb nens més petits, que aquí no és gaire el meu àmbit, i després l'educació emocional quan ja són nens de cicle superior i que passen a l'ESO, s'ha de treballar de forma individual perquè cada persona és diferent, cada nen és diferent i sí que han de tenir unes bases comunes però cada nen treballa diferent. Per tant, s'han de destinar recursos per treballar-ho i que pugui sent un treballar bastant individual. Per a mi, una bona educació emocional bona és quan es pot treballar de manera individualitzada o amb grups reduïts i homogenis.

12. L'educació emocional hauria d'incloure aquest treball sobre la pèrdua o el dol? Què en penses? Com ho veus?

Sí, perquè primer que l'educació escolar i l'educació a casa hauria de tenir un punt molt més gran d'educació emocional que no hi són. A partir d'aquí, aquesta educació emocional un dels pilars fonamentals ha de ser el dol, perquè ostres, la vida és híper mega guai però té moments que et fot osties. Per tant, és una cosa que segur que hi serà, un moment o altre viuràs un dol perquè és llei de vida, per tant, s'ha de treballar segur, segur, segur.

13. A partir de quina edat creus que es pot començar a treballar les emocions? A

Cicle Superior, com treballem l'educació emocional dins l'aula?

A partir dels zero anys. A partir de que el sistema t'obliga a no treballar-les, intentes treballar-la a través dels valors, a través de l'exemple, a través de parlar amb els pocs moments que tens amb els alumnes que veus que els alumnes estan més alts o més baixos, però buscar els moments sobretot individuals.

14. Com a mestra, veus que la frustració estigui a l'ordre del dia a les aules? Si és que sí, com la treballem?

Sí i no, però si m'hagués de decantar per una resposta diria sí. La frustració a les aules moltes vegades va relacionada amb els resultats acadèmics, és a dir, si trec un nou a l'examen a casa estaran contents i no em frustraré. Però també hi ha la possibilitat que estigui frustrat perquè no tinc vida social. La frustració aquesta, a part de treballar-la a l'escola s'ha de treballar molt des de casa. El problema de base és que si hi ha un nen frustrat dins l'aula, moltes vegades seran per coses acadèmiques i és perquè a casa l'apreten massa o passen d'ell, la gran majoria de casos. Si hi ha altre tipus de casos pot ser perquè són externs, emocionals com ara un dol, que els meus pares es barallen i no estan bé... aleshores, a dins de l'aula hem de minimitzar la frustració si és acadèmica fent un recolzament i fent un suport buscant maneres perquè l'alumne vegi que amb l'esforç i treball pot sortir d'aquesta frustració i no cal treure deus per poder treure's un graduat. I alhora, si és alguna cosa més buscar una forma individualitzada i buscar d'on prové la frustració.

15. Creus que és de gran importància que des del centre s'ofereixi una formació als i les docents explorant metodologies més eficaces per tal de fer un bon acompanyament als infants?

Totalment. La formació continuada del professorat és primordial no, lo següent. Perquè a vegades et trobes a mestres de seixanta anys que ja veuen la jubilació i fan les coses com trenta anys endarrere. Jo ara et puc dir que estic a l'ordre del dia però si d'aquí deu anys m'he quedat anticuat vull que algú m'ho digui.

Annex 4. TRANSCRIPCIÓ ENTREVISTA CAS 4

1. Sents que els i les infants han d'estar al marge quan els adults parlem sobre la mort? A partir de quina edat creus més adient començar a parlar-ne?

No, al contrari. És un fet de la vida, és un procés: naixem, ens fem grans i morim. És un fet que els infants han de saber què passa, què no passa i què pot passar. Ho han de saber tot, i els adults no hem de perquè amagar-nos d'aquest tema.

A l'edat de que ho entenguin. Potser un nen de 4 anys o 4 ja pot començar a entendre-ho, no del tot, però no crec que hi hagi una edat concreta, sinó això ja és més de comprensió del nen o nena i que entengui que l'avi ahir hi era i avui ja no. Són fets que passen, ja sigui per edat... potser és més dur quan és per accident. No crec que hi hagi una edat fixe per parlar d'aquests temes.

2. Consideres que la mort encara és avui un tema tabú a les escoles? I a les famílies? Per què creus que és així?

Sí, per por dels mestres a parlar-ne i a mostrar sentiments de cares als nens i nenes. Som adults i tots sabem el que passa quan una persona no hi és, però penso que més que res és per por de parlar-ne amb els més petits.

Crec que és un tema que se'ns escapa de les mans i que tots ho passem malament quan se'ns mor algú a casa i parlar-ne no és agradable. És intentar fer-li costat, ajudar-lo si algun nen ho ha patit però tampoc no parlar-ne massa.

Considero que depèn de les famílies. A casa meva tabú no era però no se'n parlava. Clar, és que tampoc em va tocar a mi amb un familiar, em va passar més amb un company de classe, però suposo que no hauria de ser tabú, hauria de ser igual que a l'escola, explicar i que els nens ho entenguessin. Però clar, el fet és quan et passa alguna cosa a casa, si no et passa és que no et pares a pensar quan explicar-ho i quan no. I a mi en el meu fet no recordo que m'expliquessin aquestes coses.

3. Què és per a tu 'un procés dol'?

Per a mi un procés de dol és el temps que passa una persona quan ha perdut algú, suposo que per alguns serà més llarg i per altre serà més curt. Segons les circumstancies seran

unes o seran unes altres, però és un temps que cadascú necessita passar ja sigui amb companyia de la família o dels amics per superar la mort d'una persona.

4. T'has trobat alguna vegada davant d'un cas de dol? Com has actuat i quines estratègies has utilitzat?

Sí, se'm va morir un company de classe quan estava a tercer d'ESO, els meus avis, la meva àvia, alguns companys... però per sort, cap alumne.

Recordes de quines estratègies va utilitzar l'escola quan es va morir el teu company de classe?

Vàrem fer un minut de silenci típic i mític, vam anar tots al funeral i es va fer un acte commemoratiu a l'escola però no ens van preguntar en cap moment com ens sentien ni com ho havíem viscut... És més, hi havia uns companys que anaven amb ell amb moto i van veure com el camió l'atropellava i no van fer cap feina extra, només se'ls van recomanar anar al psicòleg. Des de l'escola en sí no recordo que en parléssim de què va passar.

5. Coneixes o has sentit a parlar de les "pèrdues significatives"? Me'n sabries anomenar alguna? Creus que des de l'escola se'ls hi dóna la importància que realment tenen?

No. M'ho pots explicar tu? Que se't mori algú [Li explico què són les pèrdues significatives]. No n'havia sentit a parlar mai.

No, gens. Se li dóna importància a aprendre matemàtiques però no aprendre a suportar la mort d'una familiar o alguna cosa de valor.

6. Malauradament la quotidianitat d'aquestes pèrdues significatives ha fet que no es posin a primera línia quan parlem de dol, i no parlar d'elles amb normalitat converteix als infants amb tsunamis emocionals que moltes vegades es desencadenen en la frustració. Què en penses de no parlar amb normalitat sobre la quotidianitat de les pèrdues significatives?

Que és molt perjudicial. Es queda al final com si fos un tabú, com si fos alguna cosa prohibida. És una cosa natural però que es necessita ajuda per superar segons quines

pèrdues, però penso que al final queda com si no se'n pogués parlar, com si fos un tabú, millor no parlar-ne... Suposo que a les escoles deuen pensar més que ho parlin des de casa així es renten les mans.

Penso que s'hauria de parlar i donar-li la importància que realment té, s'hauria de fer entendre als nens que poden passar aquestes coses, com superar-ho, quins instruments poden tenir, quins recolzaments poden agafar-se... bàsicament se n'hauria de parlar i donar-li el valor que realment té.

7. Com a docent, com creus que afecta a l'infant un dol mal gestionat o no tractat? O dit d'una altra manera, una pèrdua significativa no treballada.

El nen té una mancança, té una frustració, té alguna cosa dins que no entén per què a ha passat. I si no se'n pot parlar, no se li dóna peu a que en parli o si no se li dóna la importància que realment té, el nen s'ho menja dins i és alguna cosa que no superarà. Per tant, sempre li remourà per dins. Aleshores, el nen es distraurà, pensarà en lo seu que per a ell serà molt més important que en aquell moment aprendre matemàtiques, no seguirà un ritme escolar adequat i li causarà un retrocés en el seu ensenyament i al final una frustració a causa d'una pèrdua que no se li ha donat un valor adequat.

8. Des de l'escola us han fet alguna formació sobre l'acompanyament als infants en les pèrdues per tal de convertir la frustració en aprenentatge? Si és qui sí, quan de temps fa d'això? Si és que no, t'agradaria que us vinguessin a explicar com fer un bon acompanyament i proporcionar-vos eines per poder actuar?

No. No et formen mai per això.

Home doncs seria alguna cosa molt interessant el fet que t'expliquessin una miqueta com parlar, com explicar, com tractar-ho amb l'infant afectat i amb el grup de classe en concret perquè a vegades no només afecta al nen sinó a tot un grup. I sí, que ens proporcionessin eines per saber treballar-ho correctament seria molt interessant.

9. Consideres que tens prou pautes i recursos per tal d'acollir i fer un bon acompanyament als alumnes en les pèrdues i per tant, en l'acceptació de les adversitats? Si és que sí, què seria per a tu fer un bon acompanyament?

No, jo no tinc recursos. Jo puc tenir experiència o més tacte amb els alumnes, però material pedagògic no tinc. Puc tenir més afectivitat amb els alumnes i intentar parlar amb ell i entendre'l, escoltar-lo, parlar-ho amb el grup classe, però eines com a tal no en tinc, no sé ni si n'hi ha, suposo que sí però com als mestres no ens ho han donat...

10. Malauradament molts infants tenen tot el que demanen i quan no ho aconsegueixen els provoca angoixa o ansietat a causa de la frustració. Creus que des de l'escola es treballa l'actitud a tolerància a la frustració, o dit d'una altra manera, la cultura de l'esforç...? Si és que sí com? I si és que no, per què ho creus?

No. Potser ara vivim en una cultura que com tu dius, si el nen vol una Playstation els pares els hi compren. També per situacions familiar en que els pares estan separats i no volen tenir mal de caps, últimament sembla que se'ls hi està donant tots els capritxos en els nens sense haver-se d'esforçar. Bueno, es que no tothom ha funcionat de la mateixa manera. Sembla que regalar objectes sigui com una mena de tireta, això és algo que en aquell moment l'objecte dóna resultats però a la llarga està clar que no. Si és alguna cosa que no es parla i que no es supera, és alguna cosa que sempre et queda dins.

Crec que és així per por a parlar-ne, crec que no estem preparats per parlar d'aquests temes amb els més petits. Ens deu fer por a nosaltres mateixos parlar d'aquests temes i potser com no ens sabem molt tampoc volem parlar d'algo que no en sabem.

Pot ésser que tingui a veure que com a tu no t'han parlat d'aquests temes, tu no vegis tan normal que per això no en parlis?

Sí, pot ésser, com no m'han parlat mai d'aquest tema no sabia com abordar-ho.

11. Des de fa un temps l'educació emocional s'ha posat de moda a les escoles, creus que es treballen de manera correcte o suficient? Si és que sí, per què? I si és que no, quina creus o com creus que seria la millor manera de treballar-la?

No, perquè no hi ha una formació que ens ensenyi a parlar d'això. No estem formats, de l'educació emocional se'n parla molt i està en boca de tothom però no s'està formant

correctament o no s'estan donant prou eines per poder-ho fer bé, i menys amb el tema del dol.

Primer de tot, haurien de formar als mestres, ens haurien de formar bé, alguns seminari, vivències, algun acompanyament que ens fessin a nosaltres donant-nos recursos i eines per poder parlar-ho amb els alumnes i saber-los escoltar bé i orientar de manera adequada per tractar aquests temes.

**12. L'educació emocional hauria d'incloure aquest treball sobre la pèrdua o el dol?
Què en penses? Com ho veus?**

Sí, clar que s'hauria d'incloure. L'educació emocional no és només és si estic content o estic trist...sinó, un record, un odi, una experiència també s'han d'incloure en aquest tipus d'educació.

**13. A partir de quina edat creus que es pot començar a treballar les emocions? A
Cicle Superior, com treballem l'educació emocional dins l'aula?**

Des de sempre, des de la llar d'infants.

Els divendres de quatre a cinc, fem les tutories conjuntes de tota l'aula. Ens reunim tots, avaluem què tal ha anat la setmana, com s'han sentit, si han anat molt estressats de feina, si han tingut algun conflicte amb alguns alumnes d'altres cicles o amb algun mestre... parlant una mica de com se senten ells, si estan contents, si estan tristos...

Després si que si en algun moment de la setmana veus algun moment algun alumne o està més distret, l'agafes i parles amb ell... després hi ha tutories amb els seus pares. Però sí, a la tutoria de divendres és el dia que està més destinat a això.

**14. Com a mestra, veus que la frustració estigui a l'ordre del dia a les aules? Si és
que sí, com la treballem?**

No. Tenen frustració però no està a l'ordre del dia. Clar, es que cada nen la gestiona diferent. El tema de la frustració en tema material la veus més sobretot per nadal perquè a mi no m'han portat la bicicleta que volia, i després en el moment de repartiment de notes que això ja és un altre tema... el nen que esperava treure un sis i ha tret un quatre com a dos.

15. Creus que és de gran importància que el professorat tingueu una formació continua i preventiva per tal de poder actuar de forma positiva?

Totalment, ja que tenim un graduat de quatre anys que no hi ha aquesta assignatura, on ens donen molta matèria (ens vomiten molt i tenim exàmens), i no està gens contemplat una educació emocional pels alumnes. Després si que quan entres a les escoles que ho contemplen una mica més, i d'altres... Bueno, segueixen l'ordre i van fent, però seria molt important tenir una formació que anéssim aprenent, ens fessin seminaris i ens proporcionessin eines per tal de poder treballar-ho amb els nostres nens i nenes.

Annex 5. TRANSCRIPCIÓ ENTREVISTA CAS 5

1. Sents que els i les infants han d'estar al marge quan els adults parlem sobre la mort? A partir de quina edat creus més adient començar a parlar-ne?

No. Crec que ens hem d'habituar a parlar de tots els temes davant dels infants, el que sí penso és que no hem de responsabilitzar i potser adaptar les paraules a l'edat, però de cap manera ocultar la mort de ningú, seria fer un pas enrere...

Podem començar a parlar-ne, des de ben petits, 4 o 5 anys, mitjançant contes o altres recursos.

2. Consideres que la mort encara és avui un tema tabú a les escoles? I a les famílies? Per què creus que és així?

Sí, i tant, tant a les escoles com al nucli familiar. Hem tingut algun cas de mort molt propera (pare o mare), i ens ha costat treballar-ho. Penso que creiem que els nens i nenes no ho entendran i que és un tema exclusiu per adults, que són massa petits per parlar-ne. Per altra banda, pensem en protegir-los tant que, sense adonar-nos-en, els estem fent un mal pitjor.

3. Què és per a tu "un procés de dol"?

És un període essencial i necessari que necessitem qualsevol persona, després d'un procés traumàtic o de pèrdua. A vegades un procés mal portat pot dur a una futura mala experiència emocional. De fet, pensem que cal passar aquest període ràpid, tot i que l'experiència diu que cal fer-lo bé, no és normal un nen o nena que estigui bé passats pocs dies.

4. T'has trobat alguna vegada davant d'un cas de dol? Com has actuat i quines estratègies has utilitzat?

Per sort, no, però companys sí. A l'escola hem parlat amb l'EAP del centre, s'ha portat el cas a la CAD pedagògica i s'ha pres mesures d'àmbit proper com la tutoria (parlar amb els alumnes, visualitzar vides, contes...), i d'àmbit més allunyat (parlar i fer consciència a nivell de mestres i pares). Cal doncs, una nova gestió i adaptació dels rols i del propi cas.

5. Coneixes o has sentit a parlar de les ‘pèrdues significatives’? Me’n sabries anomenar alguna? Creus que des de l’escola se’ls hi dóna la importància que realment tenen?

Sí. Entenc que són aquelles pèrdues més properes o d’èssers molt propers als nens i nenes. Efectivament. Des de l’escola s’hauria de donar més importància, partint d’oferir formacions i xerrades als propis docents que estem en contacte, i també a famílies.

6. Malauradament la quotidianitat d’aquestes pèrdues significatives ha fet que no es posin a primera línia quan parlem de dol, i no parlar d’elles amb normalitat converteix als infants amb tsunamis emocionals que moltes vegades es desencadenen en la frustració. Què en penses de no parlar amb normalitat sobre la quotidianitat de les pèrdues significatives?

Que és un error que seguim cometent a les escoles. No ajuda a un procés correcte en el tancament d’aquestes situacions, i llavors aquestes perduren en el temps i la persona no pot seguir amb la seva vida d’una manera funcional.

7. Com a docent, com creus que afecta a l’infant un dol mal gestionat o no tractat? O dit d’una altra manera, una pèrdua significativa no treballada.

Un dol mal gestionat l’afecta negativament en molts aspectes. En definitiva, la persona no es reorganitza. No avança cap al seu propi benestar quedant-se encallada en pensaments, conductes o símptomes físics on el malestar, la confusió, i fins i tot, la malaltia són intenses. És en aquests casos on es farà necessari intervenir per tal que la persona pugui tirar endavant amb la seva vida.

8. Des de l’escola us han fet alguna formació sobre l’acompanyament als infants en les pèrdues per tal de convertir la frustració en aprenentatge? Sí és que sí, quan de temps fa d’això? Si és que no, t’agradaria que us vinguessin a explicar com fer un bon acompanyament i proporcionar-vos eines per poder actuar?

No ens han impartit cap formació ni xerrada. A part que m’agradaria, trobo que seria necessari i vital per treballar amb alumnes i famílies.

9. Consideres que tens prou pautes i recursos per tal d'acollir i fer un bon acompanyament als alumnes en les pèrdues i per tant, en l'acceptació de les adversitats? Si és que sí, què seria per a tu fer un bon acompanyament?

No. El que tinc és l'experiència de tots aquests anys.

10. Malauradament molts infants tenen tot el que demanen i quan no ho aconsegueixen els provoca angoixa o ansietat a causa de la frustració. Creus que des de l'escola es treballa l'actitud a la tolerància a la frustració, o dit d'una altra manera, la cultura de l'esforç...? Si és que sí com? I si és que no, per què ho creus?

Crec que s'intenta molt, però a vegades ens topem amb l'educació a casa, que els ofereixen i els faciliten massa les coses. Quan els alumnes es troben davant una dificultat, veiem excuses per part d'ells i des de casa. El que treballem molt és la responsabilitat, autonomia i reflexió a partir d'activitats i situacions quotidianes. Un exemple clar, són les notes, massa sobrevalorades pels adults i que aporten frustracions als alumnes.

11. Des de fa un temps l'educació emocional s'ha posat de moda a les escoles, creus que es treballen de manera correcte o suficient? Si és que sí per què? I si és que no, quina creus o com creus que seria la millor manera de treballar-la?

Crec que poc a poc es va entenent que si es vol arribar a assolir uns continguts adequats, per arribar-hi, cal destruir les barreres emocionals, que en moltes ocasions no es deixa aprendre. De fet partim que l'aprenentatge és emoció, i que si els alumnes no estan bé, és difícil poder assolir continguts.

12. L'educació emocional hauria d'incloure aquest treball sobre la pèrdua o el dol? Què en penses? Com ho veus?

L'educació emocional hauria de ser transversal, de fet el cervell necessita emocionar-se per aprendre, i per això cal saber gestionar les teves emocions i les dels alumnes. Cal centrar les emocions en un marc d'aprenentatge, no hem de allunyar-nos de la complexitat de la realitat, l'hem d'aprofitar per créixer a nivell personal i com a grup.

13. A partir de quina edat creus que es pot començar a treballar les emocions? A

Cicle Superior, com treballem l'educació emocional dins l'aula?

A partir de P3, de fet a l'escola es comença amb els més petits. A Cicle Superior ho fem amb notícies, pel·lícules, situacions diàries i altres recursos que treballem dia a dia o en la matèria d'Educació en Valors.

14. Com a mestra, veus que la frustració estigui a l'ordre del dia a les aules? Si és que sí, com la treballem?

El problema és la frustració després d'haver fet un esforç petit. Molts alumnes volen aconseguir grans fites posant molt poc de la seva part. Cal treballar més la cultura de l'esforç i treballar família i escola de la mà. Els alumnes ho tenen tot molt fàcil, i això davant una situació complicada els genera estrès i mal estat.

15. Creus que és de gran importància que el professorat tingueu una formació continua i preventiva per tal de poder actuar de forma positiva?

Sempre i de manera reciclada, ja que estem en canvis continus.